Oorlogsverslag van Clara Drielsma

In 1959 gaf de gemeente Nijmegen aan prof. Lodewijk Rogier de opdracht om de gebeurtenissen in deze stad tijdens de Tweede Wereldoorlog te onderzoeken. Wat later begon Rogier materiaal te verzamelen en onderzoek te doen, maar tot een publicatie is het nooit gekomen. In het archief staan veel mappen met het verzamelde materiaal en met schriften vol aantekeningen – waaronder veel beschrijvingen van archiefdossiers die hij kennelijk niet kopieerde. Kennelijk op verzoek van Rogier schreef Clara Drielsma, die na de oorlog naar Oss was verhuisd, in 1962 haar herinneringen aan de oorlogsjaren op. Zij woonde voor de oorlog met haar moeder en broer in Elst en, zelf ook Joods, werkte ze enige tijd bij de Joodse (lagere) school in Nijmegen, waar de Nijmeegse Joodse kinderen gedwongen heen moesten nadat hun de toegang tot de andere scholen was ontzegd. Nadien verbleef ze met haar moeder op een reeks onderduikadressen in Nijmegen. Een broer werd vermoord in Mauthausen. Een andere broer werd gedeporteerd naar Theresienstadt en overleefde de oorlog, een laatste broer, Henri, dook onder.

Clara en haar moeder Esther

Tijdens de onderduikperiode overleed de moeder van Clara. Clandestien moest Clara haar met behulp van enkele mensen uit het Verzet begraven. Clara beschrijft hoe er voor haar geen rechtsherstel was na de oorlog. Ze doet ook kort verslag van de verhoren en de rechtzittingen na de oorlog, waar ze moet getuigen in verband met de arrestatie van haar broer in Elst. Ze beschrijft hoe ze daarbij Rauter en andere fascisten tegenkomt. Hartverscheurend zijn ook de passages over het gezin van den Bergh, bij wie Clara na de oorlog gaat werken. Hun twee heel jonge kinderen, Frieda en Rosemarie, zijn vermoord, maar de ouders weigeren het te geloven.

Meer over de Joodse School in ons artikel *Van school gestuurd*, ook op deze site.

Hieronder volgt een transcriptie van de tekst met enkele toelichtingen in voetnoten. Daarna volgt het typoscript zoals het te vinden is in het Regionaal Archief Nijmegen, archief 146, inv.nr.50.

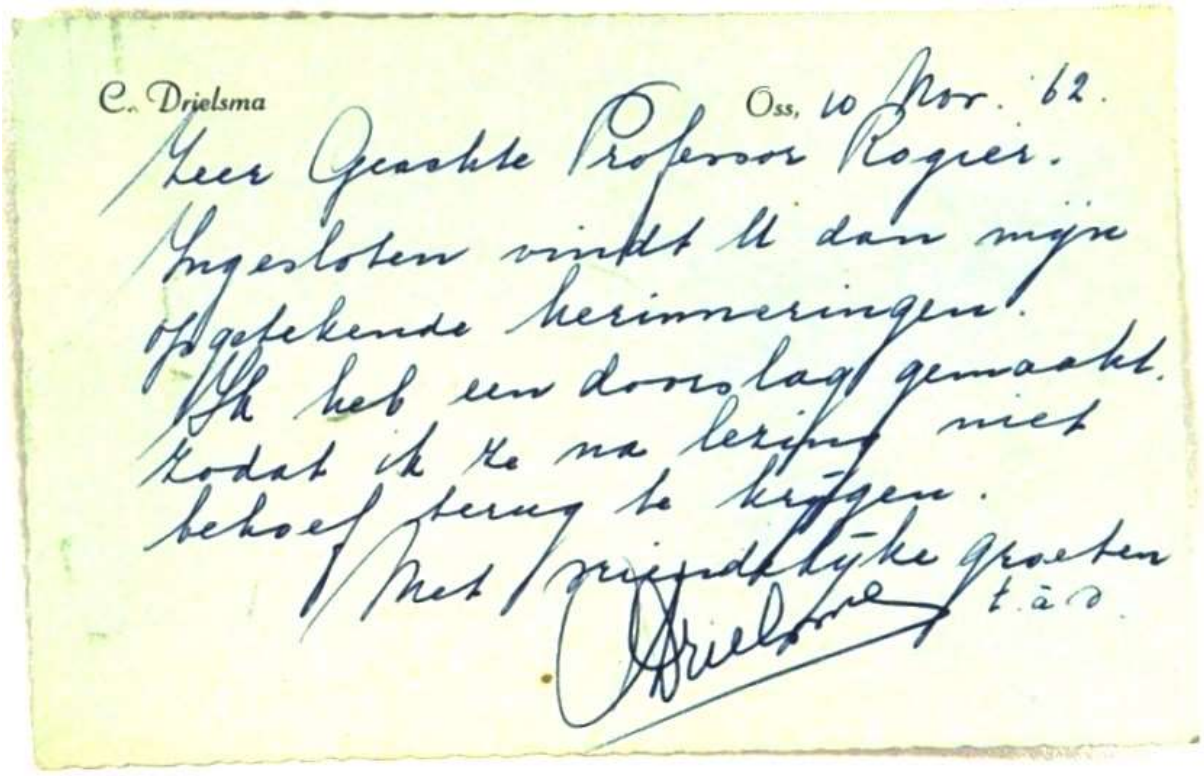

C. Drielsma Oss, 10 Nov. '62.

Zeer Geachte Professor Rogier.

Ingesloten vindt U dan mijne opgetekende herinneringen.
Ik heb een doorslag gemaakt.
Zodat ik ze na lezing niet behoef terug te krijgen.

Met vriendelijke groeten
t.a.v.
Drielsma

Transcriptie

Op 10 mei 1940 woonde ik met mijn Moeder[1] en jongste broer[2] te Elst (Oost-Betuwe). Mijn Vader was reeds in 1923 op 50-jarige leeftijd overleden. Mijn twee andere broers,[3] die beiden gehuwd waren, woonden elders. De oudste woonde met zijn vrouw en beide kinderen te Boxmeer; mijn tweede broer met zijn gezin in Den Haag.

Mijn Moeder, die al vóór de inval al niet meer over een goede gezondheid beschikte, had iedere overweging om naar Engeland uit te wijken als 'onzin' ter zijde geschoven. Mijn broers en ik vonden het laf om ertussenuit te knijpen en onze landgenoten, in geval van oorlog, in de steek te laten; weinig vermoedende hoeveel last wij hen, door hier te blijven, zouden veroorzaken. Wij hadden immers geen notie van hetgeen zich hier in Holland allemaal zou afspelen. Wel hadden wij wat geld naar Engeland gebracht, omdat wij wisten dat de Duitse Joden iedere cent en elk stukje van waarde was afgenomen.

Mijn broer was Administrateur en Rentmeester te Elst. Ik was verbonden als onderwijzeres aan 'De Leerschool' te Nijmegen.[4] Daar wij nooit met enige vorm van antisemitisme waren geconfronteerd, zagen wij wat dat betreft de toekomst in Holland niet al te pessimistisch tegemoet. Wij dachten domweg: dit kan hier niet; dit is in Holland niet mogelijk; dit wordt hier niet getolereerd.

Toen de eerste algemene verordeningen af kwamen, zoals bijvoorbeeld de inlevering van gouden tientjes, meenden wij ons hier niet aan te moeten onttrekken, teneinde iedere uitdaging van onze kant te voorkomen. Toen het koper ingeleverd moest worden, was deze gedachte al heel wat naar de achtergrond gedrongen, zodat vrijwel al ons koper in de grond verdween in plaats van geofferd te worden voor oorlogstuig.

In onze omgeving bleven wij gelukkig voor onaangename verrassingen gespaard, wat de houding van onze vrienden en buren betrof. Er was niemand onder hen, die zich als NSB'er ontpopte. Anders was het met onze huisarts, dr. Zeydner, die lid van de NSB werd. Dit was vooral voor mijn Moeder, die zeer op hem gesteld was, een moeilijk te aanvaarden feit. Hij kwam zeker een paar maal per week bij ons en was een buitengewoon sympathiek en zachtzinnig mens. Vóór de oorlog was zijn huis het uitbundigst met Oranje versierd en hij behoorde tot de vurigste bewonderaars van ons Koningshuis. Hij was na de inval echter zó verdwaasd, dat hij, toen ik hier eens met hem over sprak, durfde beweren, dat wij in een tijd van excessen leefden en hij verwachtte dan ook, als alles een beetje bedaard zou zijn, dat Prinses Juliana aan het hoofd van een nationaalsocialistisch geregeerde staat terug zou komen. Niet Haar moeder; die zou te oud zijn, maar Prinses Juliana zou met haar tijd mee

---

[1] Esther Elte (Alkmaar, 16 september 1874).
[2] David Drielsma (Elst, 18 september 1903).
[3] Henri Drielsma (Hans) (Elst, 16 februari 1901) en Maximilian Drielsma (Elst, 31 maart 1902).
[4] Een school voor neutraal bijzonder lager onderwijs op Van Nispenstraat 33. Clara werd in november 1940 als onderwijzeres ontslagen omdat ze 'Joods' was. Bijna een jaar later, op 1 september 1941 werden elf kinderen van deze school als 'Joods leerlingen' verwijderd; ze gingen vervolgens naar de 'Joodse school' waar ze enige tijd van Clara les kregen. Zie verderop. Zie ook het artikel *Van school gestuurd* op deze site.
Uit: RAN 146, inv.nr. 50 (Rogier); verslag oorlogsjaren Clara Drielsma, onderduikster in Nijmegen en medewerkster Joodse School aan de Smetiusstraat. www.oorloginnijmegen.nl

gaan en hiertoe bereid zijn! Toen ik waagde hieraan te twijfelen, zei hij dat ik ook niet in staat zou zijn objectief te denken. Toen ik hem vroeg hoe hij over mannen als Einstein en Freud dacht, die dor hun Joodse afkomst ook tot de uitverkorenen behoorden zei hij: “Freud is een seniele oude gek en Einstein een reclamemannetje.”

Tot het eind van haar leven heeft mijn Moeder nog gehoopt, dat deze arts voor de contraspionage werkte en dat alles maar schijn was. Dit was echter niet het geval. Na de oorlog heeft hij dan ook enige tijd gezeten. Eerlijkheidshalve moet ik echter wel opmerken, dat hij mij herhaalde malen heeft gewaarschuwd, als er in de NSB-vergaderingen voor ons minder prettige plannen weren uitgebroed of als er speciale controles te wachten waren in verband met het luisteren naar de Engelse zender en dergelijke. Zijn zoon, die leider van de Elster Jeugdstorm was, heeft eens, toen ik passeerde en één van de jongens iets van “Jodin” riep, deze knaap op zeer duidelijke wijze kenbaar gemaakt, dat hij zoiets niet wenste te horen. Zo waren er vele tegenstrijdigheden.

De eerste maatregelen tegen de Joden, die ik mij als belangrijk herinner, was het ontslag van mijn oudste broer als Ontvanger der registratie en domeinen te Boxmeer en bijna tegelijkertijd mijn eigen ontslag als onderwijzeres te Nijmegen.

Na enige tijd, toen ook de Joodse kindertjes niet meer naar een gewone school mochten, ben ik op verzoek van de verschillende ouders aan huisonderwijs begonnen. Dit gebeurde eerste ten huize van dr. Hollander op de Groesbeekseweg en later bij de familie De Leeuw[5] in de Vredestraat.

Daarna kwam het bevel af, dat Joodse kinderen naar een speciaal daartoe op te richten school moesten. Dit betekende voor de ouders in Nijmegen, dat zij hun kinderen met een ster op per trein naar Arnhem zouden moeten sturen. Juist op dit traject, waarvan de Grüne Polizei zo druk gebruik maakte.[6]

Ik heb toen een reisvergunning aangevraagd en gekregen om te gaan praten bij de Joodse Raad in Amsterdam. Ik werd van daar naar Den Haag verwezen, waar degene, die deze zaken bij de Joodse Raad behartigde (mej. mr. Praag) me ronduit vertelde, dat ze er niets voor voelde voor Nijmegen een schooltje aan te vragen. Tegen haar advies en wens in, ben ik toen zelf naar het Departement gegaan om de zaak te bepleiten en er werd inderdaad toestemming gegeven om in Nijmegen een schooltje te openen. Dit werd een gemeenteschool. Hiertoe werd ons een ruimte toegewezen in de Smetiusstraat, waarin thans een dancing is gevestigd.

Het juiste aantal kinderen herinner ik mij niet meer.[7] Ik werd benoemd tot tijdelijk hoofd en werd bijgestaan door een onderwijzer, de heer Goudsmid uit Roermond of Venlo. Deze meneer Goudsmid had nimmer voor een klas gestaan en als een man van ± 45 jaar viel het

---

[5] Vredestraat 6; hier woonden Greta Bolle, Richel de Leeuw en zijn vijf kinderen. Ook zijn ouders, Grietje Haagens en Philippus de Leeuw woonden er, nadat zij uit hun eigen huis gezet waren.
[6] Zie het artikel *Van school gestuurd* op deze site.
[7] Op zeker moment zaten er 46 kinderen op deze school. Dit was het hoogste aantal. Van hen zijn er uiteindelijk 42 vermoord.
Uit: RAN 146, inv.nr. 50 (Rogier); verslag oorlogsjaren Clara Drielsma, onderduikster in Nijmegen en medewerkster Joodse School aan de Smetiusstraat. www.oorloginnijmegen.nl

hem niet mee voor een gecombineerde klas te staan met kinderen, die zo in leeftijd varieerden. Hij reisde elke dag met zijn beide zoontjes heen en weer.[8]

Veel sympathie en medewerking ondervond ik in die dagen van mr. Meddens, de gemeentesecretaris, mr. Van der Velden, de wethouder van onderwijs, en last but not least van de Burgemeester, de heer Steinweg. Hij zorgde o.a. voor een 'onmisbaarheidsverklaring' voor mij, waardoor ik kon blijven werken en waardoor het mijn ziekelijke Moeder werd vergund haar Arische huishoudelijke hulp te houden.[9]

Uit de aard der zaak hield ik mij niet aan het voorgeschreven leerrooster. Als het die zomer van 1942 mooi weer was, ging ik op het binnenplaatsje zitten voorlezen, met alle kinderen in een kring om mij heen.

Als het belletje van een ijscoman doorklonk, werden er af en toe ijsjes gehaald. Het leek mij waardevoller de kinderen in deze tijd wat vreugde te verschaffen, dan ze vol te gieten met schoolwijsheid.

Dat de kinderen veel te veel van de ernst van deze tijd begrepen, moge blijken uit de opmerking van mijn destijds zevenjarig nichtje, dat ook bij mij op school was.[10] Mijn oudste broer was met zijn gezin in Nijmegen komen wonen, nadat hij zijn ambtswoning in Boxmeer had moeten verlaten. Op een morgen kwam dr. Hollander de school binnen. Hij vertelde, dat er weer op bevel gewerkt moest worden. Er moesten, onder leiding van een NSB-kolenboer uit de Ziekerstraat, kolen gesjouwd worden. Ik vroeg, wie deze keer de uitverkorenen waren en hij noemde behalve de naam van mijn broer o.a. ook die van een zekere Spier, die door de Joodse gemeenschap niet werd vertrouwd.[11] Mijn nichtje, die de naam blijkbaar ook had opgevangen, riep eensklaps met een bezorgd stemmetje: "Als Pappie dan zijn mond maar houdt als die spion in de buurt is!" Ik wees haar op de gevaren van een dergelijke opmerking en was zelf diep getroffen, dat er dergelijke gedachten in een kinderhoofdje konden rondspoken.

Daar er geen speelplaats was, moest ik met de kinderen in het vrij-kwartier naar buiten, hetgeen dikwijls moeilijkheden opleverde. Vriendelijke mensen, die deze kindertjes aanhaalden en ze graag wat lekkers toestopten, beseften niet, dat dit door de dagelijks passerende Grüne Polizei als een uitdaging kon worden opgevat, die gewroken kon worden op de kleine sterrekinderen, die onder mijn hoede stonden.

In de loop van dat jaar gebeurde het steeds vaker, dat er 's morgens kinderen ontbraken. In 't begin informeerde ik nog wel naar de reden van het verzuim; later wisten we zonder te

---

[8] Het gaat hier om Louis Goudsmit [met een 't'] uit Venlo, en zijn zoontjes Walter en Jozef. Zij komen om in de Shoah.

[9] Huishoudster Aleida Folmering. Volgens de Duitse 'rassenscheiding' was het 'ariërs' verboden om in een Joods huishouden te werken.

[10] Yvonne Drielsma, zij zat eerder ook op de Leerschool.

[11] Ze doelt op Jacob van Spier, die op de St. Annastraat woonde. Hij hielp de SD en Nijmeegse NSB-agenten bij het opsporen van Joodse onderduikers, waarschijnlijk in de hoop om zelf niet als Jood vervolgd te worden. Op 12 april 1943 pleegde hij zo goed als zeker zelfmoord, in de trein op weg naar Kamp Vught of net na aankomst op het station daar.
Uit: RAN 146, inv.nr. 50 (Rogier); verslag oorlogsjaren Clara Drielsma, onderduikster in Nijmegen en medewerkster Joodse School aan de Smetiusstraat. www.oorloginnijmegen.nl

vragen wel, dat de leeggekomen plaats nimmer meer bezet zou worden. Een enkele dook onder, maar het merendeel van de kindertjes werd gedeporteerd. Ook de heer Goudsmid met zijn gezin werd weggehaald. In december 1942 waren er bijna geen kinderen meer over.

Inmiddels was mijn jongste broer al lang overleden en woonde ik nog met mijn Moeder alleen. Hij werd op 3 maart 1942 gehaald en nadat hij via de Arnhemse gevangenis en het concentratiekamp Amersfoort naar Duitsland was afgevoerd, ontvingen wij op 13 juli 1942 bericht uit Mauthausen, dat hij "aldaar op de vlucht was doodgeschoten." Welke waarde wij aan de juistheid van de gegevens konden hechten bleek wel uit het feit, dat het bericht werd gegeven op een kaartje, waarop verschillende mogelijkheden van de doodsoorzaak stonden gedrukt. Zo stond er o.a. ook op "Aan longontsteking gestorven". Men hoefde daar slechts door te halen, wat niet verlangd werd. Mijn broer werd gearresteerd, omdat hij tijdens een houtveiling geweigerd had aan iemand op crediet te verkopen. Dit bleek een NSB'er te zijn, die niet geschroomd heeft wraak te nemen. Mijn broer werd op een marktdag 's morgens om negen uur weggehaald, hetgeen door velen met ontsteltenis werd aangezien. De hele dag stond bij ons de bel niet stil. Als eerste verscheen onze burgemeester, de heer W. de Leeuw[12] en zowel de dominee als de pastoor van Elst gaven van hun bezorgdheid en genegenheid blijk.

De NSB ergerde zich buitensporig aan wat zij "de receptie bij de Joden" noemden. Tijdens de arrestatie, die door een Duitse SD'er en een Hollander werd uitgevoerd, werd nog terloops naar ongerechtigheden gezocht. O.a. werd uit mijn Moeders bureautje de vergunning om Arisch personeel te mogen houden, meegenomen en een foto van ons Koninklijk Gezin werd terzijde gesmeten. De Gemeentesecretaris van Elst, de heer Kameraad, die zelf in een kamp is omgekomen, trachtte ons nog te waarschuwen, dat er 'bezoek' onderweg was. Ze waren nl. op het Gemeentehuis naar het juiste adres wezen informeren. Het telefoontje kwam echter te laat; ze waren juist binnen. Mijn broer verliet ons met de woorden: "Wees maar niet ongerust, ik heb niets gedaan, dus … ik ben zo terug!"

Vanuit Arnhem kregen wij nog geregeld bericht; zowel mondeling als schriftelijk. Enkele legale brieven, maar ook andere en mondelinge boodschappen, die via een goede bewaker aan zijn vriend, de heer Otto de Casembroot, werden overgebracht. Via deze vriend waren wij ook in de gelegenheid hem wat eetwaren te doen toekomen. Een gedeelte daarvan kwam aan het gezin van de bewaker ten goede, die het binnensmokkelde, hetgeen zeer gevaarlijk werk was. De rest kreeg hij ook werkelijk zelf, zoals uit zijn briefjes bleek. Op 5 mei 1942 volgde doorzending naar Amersfoort, vanwaar wij enkele zwaar gecensureerde brieven ontvingen, die nu nog in het bezit van mijn oudste broer zijn. Eén keer kwam er zelfs een pakje met zijn geheel vernielde bril. Waarschijnlijk hadden de beulen hem op zijn gezicht kapot geslagen, maar toch vroegen zij nog om hem per omgaande gerepareerd terug te zenden. Alsof het er iets toe deed! In juli volgde het vertrek naar Mauthausen en toen behoefden wij nog slechts kort te wachten op zijn doodsbericht.

---

[12] Wilhelmus (Willem) de Leeuw (Alphen, 14 april 1892 - Beers, 3 juli 1944) werd in 1942 ontslagen en overleed 2 jaar later op 52-jarige leeftijd.
Uit: RAN 146, inv.nr. 50 (Rogier); verslag oorlogsjaren Clara Drielsma, onderduikster in Nijmegen en medewerkster Joodse School aan de Smetiusstraat. www.oorloginnijmegen.nl

Het kwam op dezelfde dag, dat onze Burgemeester werd opgehaald. Hij had zich al verschillende malen bij de SD moeten verantwoorden. Allereerst omdat hij ons geen J op ons persoonsbewijs had gegeven. Hij zei, toen dit bij de arrestatie van mijn broer in Arnhem werd ontdekt, dat hij in zijn gemeente geen Joden of niet-Joden kende; alleen goede en minder goede gemeenteleden. En tot de goeden behoorde zeker de Heer Drielsma. Natuurlijk was het slechts uitstel van executie en moest de J er toen onmiddellijk op. Ook had hij toen de straatnamen met de naam van de leden van ons Vorstenhuis moesten verdwijnen, die straten genoemd naar de Nederlandse vrijheidshelden. Dit was aangehaald door Radio Oranje, die sprak van een burgemeester van een kleine gemeente in Gelderland, die dit gepresteerd had. Burgemeester de Leeuw is in het kamp erg ziek geworden en is kort, nadat hij naar huis werd gezonden, overleden.

Voor mijn broer de grens passeerde, heeft hij nog enkele bezittingen, die hem wonderlijk genoeg niet afgenomen waren, aan een Arische medegevangene gegeven, met het verzoek die zo mogelijk later aan ons door te geven. Hij besefte heel goed dat de ander een grotere kans zou hebben om er het levend af te brengen. De bewuste meneer heeft na de oorlog mijn adres weten op te sporen via het Gemeentehuis in Elst en heeft mij de souvenirs doen toekomen. Voor een ontmoeting met mij voelde hij niets, omdat hij bang was voor vragen, die ik zou kunnen stellen en die hij zonder zijn gemoedsrust al te zeer in gevaar te brengen, niet zou kunnen beantwoorden.

Tijdens het verblijf van mijn broer in het concentratiekamp Amersfoort kwamen op een maandagmorgen 2 Duitsers van het Devisenschutzkommando[13] bij ons thuis, die mij wilden spreken over een geldbedrag, dat vrienden van ons in bewaring hadden genomen. Dit was geen strafbaar feit en mijn broer had tijdens een van de verhoren ook zelf over dit geld gesproken. Hij had het, omdat het geld van anderen was, apart willen houden van ons eigen geld. ’t Was dus geen ‘Joods Kapitaal’. Onze vrienden, de heren Kempkes en Waterreus[14] waren de zaterdag tevoren al ondervraagd over deze kwestie en het was hen ten strengste verboden de eerste dagen enig contact met mij op te nemen. Zij werden in verband hiermede met de strengste maatregelen bedreigd. ’s Maandags kwamen de heren, Rehmann en Jahn geheten, bij ons. Ik was naar school in Nijmegen en mijn Moeder stond ze te woord. Mijn Moeder hield zich zeer vriendelijk, maar beslist op de vlakte en toen ze merkten, dat ze met haar toch niet verder kwamen, vroegen ze mijn adres in Nijmegen. Moeder zei: “Dan moet U maar altijd rechtuit lopen en na een poosje een hoek omslaan.” Ze merkten toen heel pienter tegen elkaar op dat “Die Alte verrückt war”. Ze vertrokken naar Nijmegen en gaven aldaar de Joodse Raad opdracht mij op te sporen en mij mede te delen dat ik “Unverweilt” naar hun kantoor (op een bovenhuis in de Hertogstraat bij Wintersoord) moest komen. Ik was op het moment, dat de boodschap van de Joodse Raad

[13] Voor het weinige wat we weten over het *Devisenschutzkommando* in Nijmegen; zie het artikel *De roof van Joodse inboedels* op deze site.

[14] Johannes Kempkes (Angeren, 17 februari 1907) was directeur van ‘Kempkes en Waterreus’ in Elst. Zie over hen ook in de Namenlijst bij de arrestatie van Frederika Nathan en Mozes Zendijk.

kwam bij mijn oom op de Oranjesingel[15] en die zei: “Weet je wat Unverweilt betekent? Niet overijld. Pak je tas maar eens uit en kijk maar eens of er geen contrabande in zit. Neem, tenminste als je er behoefte aan hebt, een pilletje als je erg nerveus bent en wandel er dan rustig naar toe.” Ik was rustig en hield mijzelf voor ogen, dat ik mij niet door die kerels moest laten intimideren.

Ik werd vrij behoorlijk ontvangen en kreeg zelfs een stoel. Ze ontstaken echter al spoedig in woede, toen ze bemerkten dat ik heel goed begreep, waarover ze mij wilden ondervragen. Ze snauwden me toe, dat ik me dus toch bij de heren Kempkes en Waterreus had weten binnen te dringen, ondanks het feit, dat het die heren verboden was met mij in contact te komen. Ik kon ze eerlijk verzekeren, dat dit niet waar was. Ze weigerden echter mij te geloven en zeiden tegen elkaar: “Het is een Jodin, dus ze liegt toch.” Maar hoe ze ook vroegen en dreigden, ik kon alleen maar zeggen dat ik noch de heer Kempkes noch de heer Waterrreus de laatste paar dagen gezien of gesproken had.

Ze wilden toen dan wel eens weten, hoe ik dan kon verklaren, dat ik van de hele situatie op de hoogte was. Ik antwoordde dat dit vrij eenvoudig was nadat ik hun brief had ontvangen, waarin vermeld stond, dat het bewuste bedrag in beslag was genomen. Ze stonden paf! De bewuste brief bleek te vroeg verzonden te zijn en had pas later in mijn bezit mogen komen. Daarbij hadden ze er niet op gerekend, dat het in Elst gewoonte was om op Zondagmorgen de post op het postkantoor af te halen.

Ik werd eindeloos ondervraagd. Dan door Rehmann en dan door Jahn. Alles werd opgetekend. Na verloop van tijd gingen ze de kamer uit, lieten de deur op een kier staan en lieten mij alleen achter, met vóór mij, op tafel, het hele dossier, betreffende mijn broer. Daar ik toen al enigszins bekend was met hun methoden, trapte ik niet in deze val, maar bleef keurig in dezelfde houding op mijn stoel zitten. Tenslotte, toen ze terugkwamen, werd mij gevraagd hun in het Duits opgestelde verslag van het verhoor te tekenen, hetgeen ik weigerde.

Ze vroegen natuurlijk waarom ik dit niet wilde doen en toen vertelde ik ze, dat ik het Duits niet voldoende beheerste om er iedere nuance van te begrijpen en dat ik bang was voor verkeerd begrip mijnerzijds, hetgeen tot zeer veel narigheid en moeilijkheden zou kunnen leiden. Ze waren woedend en schreeuwden maar steeds: “Sie sind ja Lehrerin”. Toen moest er wel een tolk aan te pas komen. Er verscheen na een poosje een heel jong ventje, dat er niets van terecht bracht. Ze werden zo ongeduldig en kwaad, dat ze opnieuw gingen schreeuwen, dat ik ja Lehrerin was en dat ik dan maar zelf moest dicteren. Nu, dat heb ik gedaan en hóe! Alleen vrees ik, dat de inhoud van het verhaal door de heren niet al te zeer op prijs werd gesteld. Tot ieders verbazing en opluchting werd ik na enige uren weer naar huis gestuurd.

---

[15] Jozef Drielsma (Druten, 28 december 1884) en Elisabeth Wessel (Amsterdam, 5 april 1884), Oranjesingel 49. Zij hadden Clara Teig (Essen, 25 maart 1926) als vluchteling bij hen in huis genomen en doken in september 1942 samen onder.
Uit: RAN 146, inv.nr. 50 (Rogier); verslag oorlogsjaren Clara Drielsma, onderduikster in Nijmegen en medewerkster Joodse School aan de Smetiusstraat. www.oorloginnijmegen.nl

Al op het perron in Nijmegen bemerkte ik, dat de heren dezelfde trein namen als ik. Natuurlijk wist ik niet waarheen zij zouden gaan. Ik had mijn fiets aan het station in Elst staan en was dus al lang en breed thuis toen zij ook aan kwamen zetten. Ze hadden mij kennelijk niet gezien en waren zeer verbaasd dat ik er al was. Mij werd gelast de brandkast op het kantoor van mijn broer te openen. Al wat zij daarin aantroffen was een zak met zilveren guldens en de sleutel van de safe in Londen. De zak met guldens ontlokte ze de opmerking “Hamsteren hè?” Ik zei dat ik daar vermoedelijk niet ver mee kon komen.

Maar bij het zien van de sleutel uit Engeland werden ze werkelijk razend. Ze smeten hem weg en vertrokken zonder nog een woord te zeggen. Even later werd ik opgebeld door de directeur van de Bank, de heer Koopmans. Hij verzocht mij even maar de Bank te komen, daar er 2 Duitsers waren, die hem gezegd hadden onze safe te openen, hetgeen hij had geweigerd. Hij had gezegd hier alleen toe gemachtigd te zijn in het bijzijn van een lid van de familie Drielsma. Ik ging er direct op de fiets heen en kon er getuige van zijn, hoe ze met verstoorde gezichten vertrokken, toen ze het safe-loket geheel ledig vonden, hetgeen ik ze van tevoren al had verteld toen ze ernaar vroegen.

Toen ze eenmaal weg waren volgde bij mij natuurlijk de reactie na al die spanning. Al tijdens dat verhoor in Nijmegen was ik mij ervan bewust, dat mijn broer gevangen zat en dat het hier dus niet om grapjes ging.

En als het er op aan kwam had ik nog geboft ook, want deze kerels behoorden zeker niet tot de allerergsten, want anders hadden ze mij wel anders aangepakt.

In September 1942 logeerde mijn schoonzuster uit Den Haag met haar baby bij ons.[16] Zij had een reisvergunning gekregen om mijn zieke Moeder te bezoeken. Mijn tweede broer, haar man, zat in een Joods werkkamp te Drenthe. (Hij is daar later vrij gekomen om zich met zijn gezin in Barneveld te verenigen. Via Westerbork en Theresienstadt zijn zij tenslotte in Zwitserland beland en hebben zij er Goddank allen het leven afgebracht.) Om een uur of 10, die bewuste Septemberochtend, werd er gebeld en stond er een NSB-politie uit Nijmegen op de stoep, vergezeld van een Duitse SD’er. Ze kwamen de papieren opeisen van een fabriek uit Tilburg, die mijn broer voor de familie Hollander uit Nijmegen had beheerd, toen de eigenaar van de fabriek (een broer van de fam. Hollander) in 1940 was verdwenen.[17]

Ze zeiden maar meteen dat ze mij verantwoordelijk stelden voor alles wat er miste of achterbleef. Ik antwoordde, dat ik geen enkele verantwoordelijkheid nam. Dat ik er geen steek vanaf wist en dat ik niets mee te maken had. Ze vroegen, wie er dan wel op de hoogte was en naar wie ze dan wel konden gaan. Ik gaf ze in overweging dan naar Kamp

---

[16] Betsy Hes, echtgenote van Maximilian Drielsma. Hun dochter Lisetty wordt geboren op 24 april 1942. Maximilian zat toen al of heel kort erna blijkbaar in een Joods werkkamp. Hij wordt op 3 oktober 1942 van dat werkkamp overgebracht naar Kamp Westerbork. Wanneer Lisetty 8 maanden is, op 29 december 1942 worden zij, ook hun in 1938 geboren zoon Alfred, vastgezet in Huize De Schaffelaar in Barneveld. Hun namen stonden op de Frederikslijst. Op 29 september 1943 worden zij overgebracht naar Westerbork en van daar op 4 september 1944 naar Theresienstadt. Zij behoren tot de groep die vanuit Theresienstadt in februari 1945 Zwitserland bereikte.

[17] David Hollander (Tilburg, 11 december 1905) was arts in Nijmegen en medewerker van de Joodse Raad.

Uit: RAN 146, inv.nr. 50 (Rogier); verslag oorlogsjaren Clara Drielsma, onderduikster in Nijmegen en medewerkster Joodse School aan de Smetiusstraat. www.oorloginnijmegen.nl

Mauthausen te gaan. De Hollander zei: “Maar Uw broer is toch dood zeker?” Ik zei hem: “Dat zeggen de Duitsers, ik weet het niet.”

Teneinde mijn Moeder en schoonzuster te waarschuwen en te laten weten wat er precies aan de hand was, vroeg ik verlof de melk even te mogen afzetten. Ik liep allereerst naar de achterdeur en deed die op slot en riep toen: “Bep, er zijn twee heren van de SD voor mij bij wie ik niet weg kan lopen; ik heb de melk al afgezet. Zorg jij voor de rest?”

De Nijmegenaar was erg geïnteresseerd of mijn Oom er nog was, die op de Oranjesingel woonde. Niets vermoedend antwoordde ik: “Gisteravond nog wel, nu weet ik het natuurlijk niet!” Laat Oom nu die nacht met vrouw en pleegdochter ondergedoken zijn![18] Toen ik dat die middag hoorde schrok ik wel even!

Toen de heren zo 1½ uur hadden rondgesnuffeld kregen ze trek in koffie. Ze gingen daartoe naar een café aan de overkant, vanwaar ze ons huis precies in het oog konden houden. Mij werd ten strengste verboden het huis te verlaten of iemand te ontvangen. Ze hadden echter hun hielen nog niet gelicht of er verscheen een meisje, dat aan de achterdeur kwam kloppen en dat door de Elster politie gestuurd was om te vragen of ik hun hulp nodig had. Ze ging op mijn ontkennend antwoord snel weer weg en door alle emoties vergaten wij de achterdeur weer achter haar op slot te doen. Tot mijn grote schrik hoorde ik, even nadat de huiszoeking was hervat, de achterdeur opengaan en een luide stem die riep: Melkboer!!

Ik dacht, dat mijn hart stilstond en dat ik nu mijn koffertje wel kon pakken, want het was ten strengste verboden Joden iets thuis te bezorgen. Mijn tijd was echter nog niet gekomen, want de Nijmeegse politie zei: “Laat maar wachten hoor!” Hij had er blijkbaar geen erg in, dat hier nu werkelijk een verbod werd genegeerd en in deze dagen werden de mensen om minder erge dingen dan het negeren van een verordening gearresteerd. Ook na deze geschiedenis was er algemene opluchting, dat ik er zo goed was doorgerold.

Onze politie in Elst was fantastisch en heeft ons enorm geholpen. Op allerlei wijzen. De chef, de heer Broens, was boven alle lof verheven.[19] Eén van de staaltjes, die hij heeft uitgehaald, doet mij nog altijd glimlachen, als ik eraan denk. Er kwam een verordening af, waarbij werd bepaald dat Joden op een bepaalde datum hun fietsen moesten inleveren. Nu bezat ik een heel oude fiets en een keurige nieuwe. Deze laatste bracht ik naar een familie op een boerderij even buiten Elst. Op het oude exemplaar trapte ik op de datum van inlevering naar het Gemeentehuis. ’s Avonds laat werd ik opgebeld door Broens. Hij verzocht mij tegen 12 uur ’s nachts de achterdeur open te zetten, want hij moest mij spreken. Het bleek dat twee felle NSB’ers, Matthijssen en Herberts, bij hem waren gekomen om te informeren, wat ik voor fiets had ingeleverd. De laatste dagen had Matthijssen mij op een heel oude fiets zien rijden, terwijl hij mij van tevoren meermalen op een nieuwe had gezien. De heer Broens beweerde toen, dat hij graag bereid was de heren zelf te laten kijken, want ik had mij maar

[18] Die pleegdochter is de uit Duistland afkomstige Clara Teig.

[19] In een beschikking van 22 juni 1942 werd Joden opgedragen om hun fietsen in te leveren. J.H.H. Broens was chef-veldwachter in Elst. Hij weigerde in november-december 1942 om Joodse inwoners op te pakken en werd ontslagen. Zie: Rob Bakker, *Boekhouders van de Holocaust – Nederlandse ambtenaren en de collaboratie* (2020, Verbum), pdf. Over Broens zie in dit verslag ook verderop.
Uit: RAN 146, inv.nr. 50 (Rogier); verslag oorlogsjaren Clara Drielsma, onderduikster in Nijmegen en medewerkster Joodse School aan de Smetiusstraat. www.oorloginnijmegen.nl

aan de verordeningen te houden! Maar hij moest ze verzoeken de volgende morgen zodra het maar licht was terug te komen, daar in de opslagruimte geen verduistering was en hij dus geen licht kon maken.

Hij is toen midden in de nacht naar de boerderij gegaan om mijn fiets te halen en stond de volgende morgen de twee NSB-ijveraars op te wachten met een minachtend gezicht en verklaarde dat ik in plaats van één zelfs twee fietsen had ingeleverd, zoals ze zelf konden zien. En hij vroeg of zij niet vonden, dat vooral mijn Moeder al genoeg leed te dragen kreeg, dat er nog een extra schepje bovenop moest. Meesmuilend dropen ze af, waarna Broens de goede fiets weer terug heeft gebracht naar de veilige schuilplaats op de boerderij.

Van de goederen, die wij hebben trachten te redden, is vrijwel alles verloren gegaan. Een deel werd vernield en gestolen bij vrienden, die zelf ook alles kwijt zijn geraakt. De Betuwe werd immers één groot strijdtoneel! Een ander deel zijn wij op een veel vervelender wijze kwijt geraakt. Zo gaf mijn Moeder haar sieraden in bewaring aan een zuster van het Groen Kruis in Elst. Na de oorlog bleek zij alleen een waardeloze kralenketting van mij te hebben. Waar bleef de rest? De boeken van mijn broer gaf ik in bewaring aan de inmiddels overleden De Plooy in Elst. Heel toevallig had hij na de oorlog zijn gehele bibliotheek teruggekregen, maar de boeken van mijn broer waren er niet bij. Hij heeft mij echter nooit gevraagd zelf eens te komen kijken of er soms iets tussen zat wat van ons was.

Zijn dochter, die mijn gouden horloge zou bewaren en dit blijkbaar zolang in gebruik had genomen, is het kwijt geraakt bij een granaatinslag, hetgeen natuurlijk mogelijk is. Toevalligerwijze zagen wij, toen we door de ruiten bij de familie Plooy naar binnen keken, daar precies hetzelfde Perzische tapijt op de grond liggen als wij voor de oorlog hadden en wat bij onze buren was gestolen in de bevrijdingstijd. Het had jaren bij onze vrienden en buren gelegen. Ook zij waren verrast door de treffende gelijkenis, evenals hun dienstbode, die het zo lang had schoon gehouden. Maar te bewijzen viel er van al deze dingen niets. Tenslotte zijn de andere verliezen, die wij geleden hebben zoveel ernstiger dan deze materiële, dat ik mij er niet meer druk om kan maken. Bovendien is het gevaarlijk met beschuldigingen aan te komen als je de bewijzen niet in handen hebt. In plaats van beschuldigingen te uiten kan ik dan ook beter over toevalligheden spreken!

En het is heerlijk te kunnen zeggen, dat ik veel meer goeds dan slechts van de Elstenaren heb ondervonden. Onze buren aan beide kanten waren fantastisch. De familie Waterreus, over wie ik al eerder heb gesproken, behoort nog steeds tot mijn beste vrienden. Aan de andere kant woonde de familie Van Dijk. Mijnheer van Dijk was een Oud-Indisch-Militair. Hij had in 1940 een baantje bij de Raad van Arbeid. Hij hield ons geregeld op de hoogte van de berichten, die over de Engelse zender kwamen en op de feestdagen van ons Koninklijk Huis inviteerde hij ons en dan hing binnenshuis de vlag uit; hij trok zijn oude gala-uniform aan en als ons volkslied door Radio Oranje werd doorgegeven stond hij stram in de houding alsof er geen vijand ons land was binnengedrongen. Ik weet wel, dat dit geen heldenfeiten waren, waardoor de oorlog gewonnen kon worden, maar ons gaf het iets, waardoor wij gesterkt werden en ik zal deze herinneringen aan hem ook nooit vergeten. Hij is helaas, zo

maar op straat, op een dag, dat er weer wat te vereffenen viel, met enkele andere burgers uit Elst, neergeknald. Hij heeft de bevrijding niet beleefd.

Veel hebben wij ook te danken aan de familie Vink. Meneer Vink heeft nog moeite gedaan mijn broer uit de gevangenis te krijgen, door met de oud-Elstenaar Joost de Ruyter, de rechterhand van Mussert, te gaan spreken. Wij hoorden dat pas veel later. De Ruyter zei voor een Jood niets te kunnen doen. Wel bood hij de Heer Vink aan te proberen zijn beide schoonzoons, die als officier in Stanislau gevangen zaten, vrij te krijgen. De heer Vink dankte voor deze 'eer'. De zoon, Wim Vink, stond bij de NSB in een zeer slecht blaadje. Hij was veel te Judenfreundlich. Eens stonden wij bij het station samen te praten, toen wij 4 mannen in zwarte uniformen zagen naderen; wij dachten hoge NSB'ers. Ik verzocht hem naar binnen te gaan en mij alleen het perron op te laten gaan. Het had geen zin narigheid uit te lokken. Nauwelijks was ik op het perron of daar naderden de mannen, die geen NSB'ers bleken te zijn, maar Duitse officieren. Eén kwam er met uitgestoken hand op mij en toen ik dit gebaar negeerde begon hij mij vreselijk uit te schelden en zei, dat het geen manier was, dat ik hem overdag in het publiek niet wilde kennen, maar dat ik er niet voor geneerde hem 's avonds, als ik met hem uitging een hoop geld af te zetten. En of ik hem nu al zei, dat ik hem heus niet kende, het hielp allemaal niets en hij riep maar "Sie sind ja Fräulein So und So". Tenslotte, toen het me begon te vervelen, zei ik met een buiging op mijn gele ster wijzende enkel maar "Bitte"!!! Hij schrok zich een ongeluk en rende weg naar de drie anderen, tot groot vermaak van de omstanders, die dit alles met veel interesse hadden gevolgd. Er stond echter ook een NSB'er in de buurt, wat weer niet zo leuk was, omdat je niet wist, hoe je, al kon je er niets aan doen, toch weer dankzij hem de rekening gepresenteerd kon krijgen. Er waren wel meer omstandigheden, waarbij de omstanders geamuseerd toekeken, maar waarbij bij mij altijd de gedachte naar voren kwam, dat er ergens een addertje uit het gras zou kunnen springen.

Toch waren er ook verschillende ogenblikken, dat de glimlach het won van de traan. Zo gebeurde het eens, dat mijn Moeder en ik in een overvolle trein in Nijmegen stapten. We droegen nog geen ster, maar hadden al wel een J op ons persoonsbewijs. Voor mijn Moeder was er nog een plaatsje vrij en ik bleef staan. Eén compartiment verder was een lege plaats naast een Duitser. Hij wenkte mij om te komen zitten, hetgeen ik weigerde. Ik zei, dat de plaats bezet was door iemand, die even op het perron stond. Hij zei, dat dit nonsens was. Punt één had die Meneer dan maar niet weg moeten gaan en verder zou het ook geen manier zijn te gaan zien als er een dame zou moeten blijven staan. Om verder gezeur te voorkomen ging ik toen maar zitten. Nauwelijks gezeten begon hij echter meteen tegen mij te praten en ik antwoordde onwillig met ja of nee. Ik vond het reuze vervelend en de mensen in de buurt begonnen al lelijk te kijken. Teneinde een verder gesprek te voorkomen sloeg ik de grote kraag van mijn mantel op, zodat mijn gezicht aan de kant waar hij zat verborgen was. Toen verhief hij zich in zijn volle lengte en schreeuwde naar de overkant: "Hallo, machen Sie das Fenster zu, die Dame friert!" Tableau!

Eind 1942 besloot mijn oudste broer, die toen in de Javastraat in Nijmegen woonde, met zijn gezin onder te duiken.[20] Mijn Moeder voelde hier niets voor en eigenlijk wisten wij toen ook de weg nog niet, die tot een dergelijke stap kon leiden. Zo stonden bij ons thuis dus 2 gepakte rugzakken te wachten op het moment, dat de grote reis zou aanvangen. Als er 's avonds voor onze deur een auto stopte, dachten we dat het zo ver was. Maar 'het moment' is gelukkig nooit gekomen. Een kennis van ons, die ook bij de onderduik van mijn broer betrokken was, wees mijn Moeder erop, dat ik mogelijk nog een heel leven voor mij had en dat zij, zo zij het niet voor zich zelve deed, voor mij moest onderduiken. Zij was toen onmiddellijk bereid. De bewuste kennis was de heer Langeraar[21] uit Nijmegen, die ook vele anderen (o.a. mijn Oom en Tante) met allerlei behulpzaam is geweest. Hij is enkele jaren geleden overleden. Hij zond ons iemand, die contacten onderhield met een organisatie, die onderduikers zou weghelpen. Op welke manier wist ik gelukkig toen nog niet, anders waren wij misschien nooit weggegaan! Wij kregen bezoek van Mevrouw van Dorp. Zij kwam uit Indië. Haar man was één van de eersten, die opgehaald werd als gijzelaar. Zij woonde met haar kinderen op een zeer grillig gebouwd bovenhuis boven de oude zaak van Van Hout Ververgaard in de Broerstraat in Nijmegen. De ingang van dit huis bevond zich in een steeg, die achter Vroom & Dreesmann uitkwam. Dit huis leende zich uitermate goed voor allerlei geheimzinnige praktijken.

Mevrouw van Dorp zou eerst zorgen voor een goed onderkomen voor mijn broer en daarna ons een seintje geven. De kinderen van mijn broer waren al weggebracht. Mevrouw van Ewijk zou ze doorgeven aan een relatie uit Twente, die ze daar bij twee verschillende families zou onderbrengen. Onderweg zei het 5-jarige broertje, dat in tegenstelling tot zijn 7-jarige zusje nog geen ster behoefde te dragen: "Von, je mag niet op straat, ga gauw naar huis, je hebt geen ster op!" Beide kinderen hebben tot het einde van de oorlog bij de respectievelijke families gezeten en hebben er een liefdevol tehuis gevonden. De pleegouders verheugen er zich nog steeds in 'hun kinderen' tot zulke flinke en vrije jonge mensen te zien opgroeien. En het stemt vooral de pleegmoeder van Yvonne tot grote dankbaarheid dat ze eerstdaags als getuige bij het huwelijk van haar pleegdochter zal mogen optreden.

Op de Zondag na Kerstmis 1942 kreeg ik een boodschap van de eerder genoemde Heer Kameraad uit Elst, dat hij me wilde spreken. Hij zei mij, dat, zo wij van plan waren onder te duiken, wij dit onmiddellijk moesten doen. Er was nl. de avond tevoren een andere Joodse familie ondergedoken en de NSB-burgemeester, die dit ter ore gekomen was, was hierover woedend.[22] Hij moest het doorgeven aan de SD te Arnhem en de Heer Kameraad vreesde,

---

[20] Henri Drielsma en Henriëtte Cohen woonden op Javastraat 134. Ze hadden twee kinderen: Yvonne en Donald. Henri was kandidaat-notaris. Hij werkte voor de gemeente Boxmeer maar daar was hij ontslagen; vervolgens verhuisden zij naar Nijmegen. Zij werden niet opgepakt tijdens de onderduik.

[21] Volgens ons bedoelt Clara hier: A. Langelaar, dus niet Langeraar. Hij werkte bij de NS en woonde op de Groesbeekseweg 129.

[22] De burgemeester was dr. N.W. Bruijnis, lid van de NSB. Bij de ondergedoken familie gaat het wel zeker om de volgende in een opsporingsbericht in het Algemeen Politieblad van januari 1943 genoemde personen: David Bachrach, Saaktje de Metz, Mozes Julius Bachrach, Felix Elie Bachrach. Zij duiken onder iets ten noorden van Elst met succes. Zie ook de Namenlijst. In november 1942 werd Uit: RAN 146, inv.nr. 50 (Rogier); verslag oorlogsjaren Clara Drielsma, onderduikster in Nijmegen en medewerkster Joodse School aan de Smetiusstraat. www.oorloginnijmegen.nl

dat voor hieruit represailles konden voortvloeien en adviseerde ons zo snel mogelijk weg te gaan. Hij vond het al erg genoeg, dat zijn eerste waarschuwing destijds voor mijn broer te laat gekomen was. Wij lieten contact zoeken met Mevrouw Van Dorp, die ons diezelfde avond kwam halen. Onze hond werd naar een boerderij een paar kilometer buiten Elst gebracht. Mevrouw Van Dorp nam ons mee naar haar huis, waar toen ook mijn broer en schoonzuster nog verbleven. Toen zij door een organisatieman werden gehaald, betaalden zij f 2000.- voor directe kosten en ze zouden verder voor een maandelijks pensiongeld moeten zorgen.

De man, die mij zeer onsympathiek en onbetrouwbaar voorkwam, vroeg mij ook maar vast het bedrag te storten, dat ik voor Moeder en mij direct moest betalen. Waarom weet ik zelf niet, maar ik zei, dat ik het geld nog niet in mijn bezit had en het hem wel ter hand zou stellen als hij ons kwam halen. Hij beloofde mijn Moeder gouden bergen; ze zou in een keurig gezin komen waar haar geen enkel gevaar bedreigde, want alles en iedereen was ingeschakeld om haar te beschermen en ze zou naar een plaats gaan, waar de politie geen enkel lek vertoonde. Over een paar weken mocht ze zelfs haar hond, waar ze zoveel van hield, laten komen.

Mijn broer vertrok ’s middags tegen donker. De volgende morgen al kwam er een telefonische boodschap van hem, dat er onmiddellijk iemand naar een bepaald adres in Utrecht moest komen. Er was iets mis!

Het bleek, dat ze de vorige avond naar een achterbuurt in Utrecht waren gebracht bij een zeer onguur uitziende man, die er prat op ging, dat hij zoveel zwart handelde, hetgeen hem overigens al meerdere malen met de politie in aanraking zou hebben gebracht. Het was er onbeschrijfelijk smerig. Zij werden naar een kamertje gebracht, waar een kapotte wastafel stond en een bed, dat wemelde van het ongedierte. Daar de man en de vrouw diezelfde avond naar een bruiloft moesten, zagen mijn broer en schoonzuster kans er ongezien vandoor te gaan naar een vriendin, die kinderarts in Utrecht was. Ze konden daar echter niet blijven en zijn via vele omzwervingen, dankzij de Heer Kempkes, op een goed adres in Limburg beland.

Natuurlijk moesten wij toen ook bij Mevrouw van Dorp weg. Het zou veel te gevaarlijk zijn als de contactman ons daar nog zou vinden. Zij bracht ons naar de familie Dijkstra op de Groenewoudseweg, meneer Dijkstra was een oud-officier en destijds administrateur van een Woningbouwvereniging. Wij vonden daar een zeer gastvrij onthaal, maar kregen meteen te horen, dat ons verblijf daar van zeer tijdelijke aard zou moeten zijn. Na enige tijd belandden wij toen bij Mej. van der Kooy, die een naaischool hield op een bovenhuis vlakbij het Hertogplein. Dit is het enige van alle adressen, waar wij kortere of langere tijd zijn geweest, dat wij onveilig vonden en waar wij ons ook heel naar voelden. Ik liep op een avond naar de Heer Harting en dankzij hem, konden wij bij de familie Kersten in de Tooropstraat komen.

---

een andere familie Bachrach uit Elst gezocht, Helena Cohen, Felix Bachrach en hun beide kinderen. Zij werden later opgepakt.
Uit: RAN 146, inv.nr. 50 (Rogier); verslag oorlogsjaren Clara Drielsma, onderduikster in Nijmegen en medewerkster Joodse School aan de Smetiusstraat. www.oorloginnijmegen.nl

Mevrouw Kersten had een sigarenzaak en Meneer was bakker. Zij hadden toen nog geen kinderen. Toen Mevrouw gevraagd werd of zij bereid was ons onderdak te geven, vroeg zij toestemming hieromtrent van haar kapelaan. Die antwoordde haar: “Het is veel te gevaarlijk werk om U dit zo maar aan te raden, maar het is te mooi werk om het U af te raden.” Toen wist zij wat haar te doen stond en opende zij haar deur voor ons.

Inmiddels was wel gebleken dat de eerder genoemde organisatie volkomen fout was; eerst werd de slachtoffers al het geld en de dingen van waarde, die zij bezaten ontfutseld, daarna werden ze aan de Duitsers overgeleverd, hetgeen de verraders ook weer het nodige opleverde. Zo zijn verscheidene families hun ongeluk tegemoet gegaan.

Zoals ik al eerder heb opgemerkt, genoot mijn Moeder een zwakke gezondheid en daarom stond zij onder geregelde controle van een huisarts. Toen wij onderdoken, nam onze vriend, dr. van Ewijk deze taak op zich. Begin 1943 moest hij echter zelf onderduiken en toen nam dr. Kras de zorg voor mijn moeder van hem over.[23] Dr. van Ewijk verliet zijn vrouw met de woorden: “Ik weet, dat jij je helemaal inzet voor het illegale werk, maar beloof me, dat onze kinderen hierin niet zult betrekken. Mochten zij echter uit zichzelf hieraan gaan medewerken, houd ze dan niet tegen, maar sta ze met raad en daad terzijde!”

Wij waren pas een paar weken bij de familie Kersten, die buitengewoon goed voor ons was, toen op een morgen de winkeldeur openging en de NSB-politie, De Ruiter, verscheen. Toevallig was ik boven in de gang, en hoorde ik, wat hij kwam doen. Hem was ter ore gekomen, dat de familie Kersten naar de Engelse zender placht te luisteren en nu kwam hij de radio in beslag nemen. Mijn Moeder, die nog op bed lag, kon ik waarschuwen en vragen rustig te blijven liggen. Mevrouw Kersten had al eerder gezegd, dat zij haar in geval van nood voor een zieke oude Tante zou laten doorgaan. Mijn moeder had een Arisch uiterlijk en een vals persoonsbewijs.

Ik klom via een noodtrap door een luik naar een dak en ging een paar huizen verder achter een schoorsteen liggen. ’t Was begin Maart en vrij koud, maar gelukkig was er een beetje zon. Toen ik na enige tijd eens wat rechter op ging zitten, keek ik precies op een Duitse wacht, die op de Prins Hendrikkazerne de omtrek stond te verkennen. Waarschijnlijk dacht hij, dat ik een beetje wilde zonnebaden. De familie Kersten had enkele benauwde ogenblikken, want toen zij mij, nadat De Ruiter verdwenen was, op het dak gingen roepen, kregen zij geen antwoord en zagen ze me aanvankelijk ook niet. Ik wist immers niet wíe me kwam zoeken en hield me doodstil toen ik voetstappen hoorde. Pas toen ik hun stemmen herkende, kwam ik voor de dag. ’t Was tenslotte een hele opluchting, dat alles zo goed was afgelopen.

Maar… natuurlijk moesten wij weer weg! Een Duitse schoonzuster van de familie had ze dit gelapt. Gelukkig had ze geen notie van onderduikers! Precies tegenover de zaak van de familie Kersten was de apotheek gevestigd van een kennis van mij, mej. C. van der Ploeg. Ik

---

[23] Dokter C. Kras, Groesbeekseweg 41. J. van Ewijk was hoofd van de GGD en woonde op Reestraat 14.
Uit: RAN 146, inv.nr. 50 (Rogier); verslag oorlogsjaren Clara Drielsma, onderduikster in Nijmegen en medewerkster Joodse School aan de Smetiusstraat. www.oorloginnijmegen.nl

stuurde haar een boodschap en toen ze alles hoorde, zei ze: “Laten ze maar met mij naar huis gaan.”. Ze woonde met haar Moeder onder aan de Berg en Dalseweg.

Omdat we rekening hielden met het feit, dat het huis van de familie Kersten in het oog gehouden zou worden en wel speciaal ’s avonds, besloten wij gewoon op klaarlichte dag en zonder bagage de deur uit te wandelen.

Ook ons verblijf bij de Dames Van der Ploeg was maar van korte duur. Naar we later hoorden, moesten wij plaats maken voor andere Joodse onderduikers, die daar een plaats beloofd was.

Via de dienstbode van de familie Dijkstra kwamen wij toen op het adres waar wij het einde van de oorlog konden afwachten. Het was bij de familie Bongaards aan de Lage Markt 45. De familie bestond uit drie personen: Meneer Bongaards, die kapper was van zijn beroep, zijn vrouw en de bijna 16-jarige zoon Bob. Toen wij er ’s avonds aankwamen, zat de familie om de tafel geschaard. Om maar een gesprek met hem te beginnen zei ik tegen de zoon des huizes: “Jij bent ook zeker wel erg anti-“. Hij gaf eigenlijk geen antwoord en al spoedig bleek dat hij zelfs zeer pro-Duits was. Deze jongen, leerling van een ULO, wiens grote ideaal het was om vliegenier te worden, had een enorme bewondering voor alles, wat met de luchtmacht te maken had. En eigenlijk belandde hij op deze wijze in het vijandelijke kamp. Nadat wij ruim een jaar bij zijn Ouders ondergedoken waren, nam hij dienst in het Duitse leger en werd hij bij de luchtmacht ingedeeld.

Zijn Ouders ontvingen slechts een korte tijd bericht van hem. Daarna hoorden zij nooit meer iets. Het enige wat zij nog aan de weet zijn gekomen is, dat hij in September 1944 gezien zou zijn op een vliegveld in de buurt van Parijs. Alle informatie via het Internationale, het Nederlandse Rode Kruis, Genève en Rome zijn op niets uitgelopen. Zijn naam komt op geen enkele lijst voor.

Veel narigheid hebben wij door hem niet ondervonden, al was zijn houding voor ons verre van plezierig. Als de schettermuziek van de Duitse radio of het Zondagmiddagcabaret van Paulus de Ruyter een beetje te hard door klonk, trachtten wij onze aandacht maar op andere dingen te concentreren. Van verraad is nooit enige sprake geweest; waarschijnlijk mede door het feit, dat hij er zich van bewust was, dat hij dan zijn ouders, die sloofden om het hem zo goed mogelijk te geven en hem verder te kunnen laten leren, mee in het ongeluk zou storten.

Deze Ouders zijn buitengewoon goed voor ons geweest. Vol vriendelijke genegenheid. Elke vorm van winstbejag was ze vreemd. Wij betaalden er een zeer redelijke pensionprijs en ze hebben al die tijd werkelijk alles gedaan om ons het leven zo prettig mogelijk te maken. Zij kenden eigenlijk geen angst en daar wij nooit een moment op straat gingen, was er een prettige, rustige sfeer in huis en we hadden ons eigenlijk allemaal overgegeven. Wij wisten, dat er verder niets gedaan of gelaten kon worden om de veiligheid te verhogen.

Het huis leende zich uitstekend voor het verbergen van onderduikers. De ingang van de kapperszaak was aan de Lage Markt. Achter de zaak was een lange gang, waarop de woonkeuken en een tussenkamer uitkwamen. Helemaal aan het einde van die gang was de

kamer, waarin wij huisden. Wij keken dus uit op de Waalkade en hadden geen overburen. Aan de ene kant vormde een pakhuis de begrenzing en aan de andere kant, met een stukje tuin ertussen, woonde de familie De Bok.

In onze kamer was een openslaande deur en een groot raam. Dit maakte het voor onze geregelde bezoekers mogelijk om, ongezien door de klanten van de zaak, bij ons binnen te wippen. De familie De Bok vertelde mij later, dat zij nooit enige notie van ons verblijf daar hebben gehad. 't Was zelfs zo sterk, dat ze weigerden mij antwoord te geven, toen ik op 17 September 1944 naar buiten liep en vroeg of het echt de Geallieerden waren, die daar bezig waren te landen. Ze zeiden tegen elkaar: "Laat dat NSB-wijf maar stikken!" Ze dachten, dat ik de een of andere relatie van het meisje van Bob Bongaards was.

Het huis was zo oud en vochtig, dat het zelfs zomers bij de grootste hitte nog kil was. 't Behang viel van het vocht van de muren en overal waren kieren en reten. Onze kamer gaf toegang toe een ruimte, waar een trap kon worden uitgetrokken, die naar boven leidde. Zo konden wij dus ook ongemerkt onze slaapkamer bereiken. Er was ook een schuilhok gemaakt, wat we nooit hebben gebruikt en wat me achteraf bezien ook bepaald onvoldoende voorkomt.

Als mevrouw Bongaards bezoek kreeg, waarvan ze kon veronderstellen, dat ze in een onbewaakt ogenblik naar achteren zouden kunnen lopen, zorgden wij dat we weg waren. Eéns zijn we overlopen door een agent, die via de openstaande deur binnen kwam lopen om ons te waarschuwen (hetgeen hij huis aan huis deed) dat er gevaar bestond voor het vollopen van de kelders aan de Waalkade, na het bombarderen van de stuwdammen bij Stuttgart. Ik hoorde hem aan, bedankte hem en hij ging zonder enige argwaan weg.

Ook kwam eens een klant van de Heer Bongaards binnengelopen, toen ik alleen in onze kamer bezig was. Ik liep naar de gang en riep: "tante Co, hier is een meneer voor U". Mevrouw Bongaards speelde het spelletje meteen mee en hing een verhaal op over een nicht uit Rotterdam, die bij haar logeerde en ziek was geweest. Dit laatste vanwege mijn bleke uiterlijk!

Mijn Moeder, die al jaren suikerziekte had en zich streng moest houden aan een voorgeschreven dieet, terwijl zij ook insuline-injecties kreeg, stond behalve onder controle van haar huisarts ook onder toezicht van dr. Enneking. Hij verschafte haar ook de nodige insuline. Dit alles gratis!! Veel van wat op de bonnen niet verkrijgbaar was kreeg mijn Moeder door bemiddeling van de heer Kempkes. Moeder is, wat dat betreft, niet te kort gekomen. De heer Kempkes reed meermalen tot diep in Limburg om boter, eieren en vlees voor haar te halen. Ik zal nooit vergeten hoe op de avond voor Kerstmis 1943 een auto stopte waaruit de Heer Kempkes stapte, beladen met vlees, boter, eieren, krentenbrood, een witte cyclame en ... eierkolen! Hij was dag en nacht voor ons en vele anderen in de weer en zette naast zijn materiële bezit ook zijn hele persoonlijkheid in voor de goede zaak. Wij zijn hem heel veel dank verschuldigd, terwijl een woord van hulde aan zijn Vrouw hier zeker ook op zijn plaats is, daar zij onder alle omstandigheden steeds naast hem stond.

Veel bonkaarten kregen wij door bemiddeling van Kapelaan Sloor uit Elst. Soms werden ze mij ook voor anderen in bewaring gegeven. Dan rolde ik ze gewoon met een verduisteringsgordijn mee op tot ze weer werden weggehaald en doorgegeven.

Op de een of ander manier (ik weet op het ogenblik niet meer hóe) kwamen wij in contact met een verzetsman (Frieso van Hoorn uit Hengelo) uit Twente, Hij werkte destijds onder de naam Jan-Willem Frieso en woonde in Enschede. Hij voorzag ons van nieuwe persoonsbewijzen, die hij had laten inschrijven in het bevolkingsregister van Amsterdam. Daarop werd later een verhuizing aangetekend voor mijn Moeder.

Toen Moeder in begin Juni 1944 kwam te liggen, liet het zich aanvankelijk niet zo erg aanzien. Het nare was, dat ze na een herhaling van de lichte attaque haar stem verloor. Dit was erg zielig.

De laatste dagen werd er dag en nacht bij haar gewaakt. Mevrouw van Dorp en Mevrouw van Ewijk waren zoveel mogelijk aanwezig en wisselden elkaar af. Op 6 Juli was iedereen zo dood op, dat besloten werd voor de nacht de hulp van een Zuster uit de illegaliteit in te roepen. Men vond het ook nodig, dat ik eens enkele uren zou gaan liggen. Tegen middernacht klonk het eerste luchtalarm. Met drommen vlogen de geallieerden over. Het nog jonge Zustertje was doodsbang. Het geheel was dan ook wel luguber; te moeten waken bij een ondergedoken oude dame, die daar lag te sterven op een zolderkamertje van een bouwvallig huis aan de Waal, terwijl het gedreun van de ronkende motoren van de overvliegende bommenwerpers uren doorging. Ik ging haar boven gezelschap houden. Hoewel ik anders zeker niet heldhaftig te noemen was, was ik toen helemaal niet bang en zelfs rustig. Er was eindelijk een zware verantwoording van mij afgenomen, want ik had het gevoel, dat niets mijn Moeder, die bewusteloos was, meer kon deren en daar zij slechts een wijle van de dood was verwijderd, zouden de Moffen haar ook niet meer levend in handen krijgen.

Zo gauw zij ’s morgens de straat op mocht ging de Zuster weg en bleven Mevrouw Bongaards en ik samen achter. Juist op het moment, dat Mevrouw Bongaards even naar beneden moest, sloeg Moeder nog éénmaal haar ogen op, om ze daarna voor altijd te sluiten.

Enkele weken voor haar dood zei Moeder op een morgen tegen mij, dat ze dacht, dat ze niet meer beter zou worden en ze was hier erg verdrietig onder. Naar waarheid kon ik haar toen antwoorden, dat dr. Kras mij gezegd had, dat het nog best een heel eind in orde zou kunnen komen en dat ik haar mijn woord gaf, dat dit niet maar een verzinsel van mij was om haar gerust te stellen. Diezelfde middag vertelde dr. Kras mij, dat er een ongunstige wending in haar toestand was gekomen en dat hij weinig hoop op herstel kon geven. Ik was erg dankbaar, dat ik dit pas na het gesprek met mijn Moeder te horen kreeg.

Ik weet, dat zij graag de bevrijding beleefd zou hebben. Zij maakte zich er evenwel een volkomen onjuiste voorstelling van en leefde zo’n beetje in wensdromen. Zo speelde zij op het laatst met de gedachte, dat de Duitsers het doodsbericht van mijn broer hadden gezonden om te plagen en dat het best mogelijk was, dat hij ergens in Rusland of zo kon

zijn. Haar oudste zuster, die gedeporteerd was, stelde zij zich bij vrienden in Amsterdam voor. En toen zij hoorde, dat twee van haar vriendinnen (de dames Gersons en Van der Hove uit Nijmegen; twee zusters)[24] waren gepakt, zei ze: “Misschien hebben ze het best gezellig in Westerbork en vinden ze wel mensen om mee te bridgen.” In het begin sprak ik haar tegen. Later besefte ik, dat ik haar beter de illusie kon laten.

Moeder placht ook te zeggen: “Jan Kempkes heeft gezegd, dat hij me onmiddellijk na de oorlog komt halen, een half uur nadat we vrij zijn. Dan moeten we fatsoenshalve wel eerst even met hem mee naar huis gaan om zijn vrouw te begroeten, maar ik wil zo gauw mogelijk naar huis. En dan ga jij meteen de hond halen!”

Hoe anders was de werkelijkheid! Zij zelf was er niet meer. Elst lag maanden onder granaatvuur en mocht als Niemandsland door geen vrouw worden betreden. De familie Kempkes was met alle andere inwoners van Elst geëvacueerd. Onze hond, die geregeld van de boerderij had weten te ontsnappen en dan jankend voor de deur van ons huis ging liggen, was op een dag door een Duitser meegenomen. Het was een prachtige en wat meer zegt, een lieve en schrandere spaniël. Ik had Moeder nooit verteld, dat hij weg was. Ze zou het zich zeker erg aangetrokken hebben; te meer, waar mijn Broer ook zo dol op het dier was en in alle brieven, die wij van hem uit zijn gevangenschap kregen, vroeg hij naar de hond. Ik was er zelf ook eerst erg verdrietig over, maar besefte al gauw, dat hij het niet slecht zou hebben. Het was immers een feit, dat de moffen voor een hond heel wat meer gevoel hadden dan voor een mens en zeker meer dan voor een Jood!! Ze waren te sentimenteel om een dier kwaad te doen! Natuurlijk mag je niet generaliseren en ik weet heel goed, dat er ook Duitsers bij waren, die maar gestuurd waren. Die beslist niets voor het regiem voelden.

Zo kwam er een Duitse jurist terecht in het pension, waar mijn vriendin, mej. Laanbroek woonde. Op Oranjesingel 17 in Nijmegen. Hij zat op het een of andere bureau in de Gr. van Roggenstraat en mej. Laanbroek, die provisor was in de apotheek van Zijnen Wartel, vooraan op de Berg en Dalseweg, ontmoette hem enige keren per dag als ze beiden op weg waren naar hun werk of thuis kwamen. Al in het begin had hij haar, toen ze beiden tegelijk de voordeur in kwamen, aangesproken. Hij stelde zich voor en wilde een gesprek beginnen, maar mijn vriendin sneed hem onmiddellijk de pas af door hem haar houding tegenover alle Duitsers, zonder uitzondering, in Nederland kenbaar te maken. Hij respecteerde haar houding en sindsdien groette hij haar alleen als hij haar, wat slechts een enkele maal gebeurde, in burgerkleding tegen kwam. Toen hij ons echter samen tegenkwam en ik voor het eerst mijn Jodenster moest dragen, groette hij ons, ondanks zijn uniform, met veel nadruk. Later heeft hij mijn vriendin nog eens aangesproken om haar te vragen of zij wist of er een afdeling van de Christian Science in de buurt was.

---

[24] Henriëtte Gersons (Tiel, 18 januari 1874), weduwe van Moritz van der Hove (die in 1920 was overleden), en haar zus Josephine Gersons (Tiel, 11 april 1883), echtgenote van Adolf Gersons (met dezelfde achternaam). Nadat de man van Josephine was opgepakt en vermoord, doken de zussen onder. Ze werden echter later alsnog opgepakt en in Auschwitz vermoord.
Uit: RAN 146, inv.nr. 50 (Rogier); verslag oorlogsjaren Clara Drielsma, onderduikster in Nijmegen en medewerkster Joodse School aan de Smetiusstraat. www.oorloginnijmegen.nl

Mijn Moeder is gestorven op de dag dat in het Kronenburgerpark aanslagen waren gepleegd op Duitsers en NSB'ers. Natuurlijk werden er toen zware straffen opgelegd en zo moest o.a. de bevolking van Nijmegen on 7 uur binnen zijn. Daar het op 7 Juli was, was het om 7 uur 's avonds helder licht. Bovendien werd er en groot aantal (ik meen 3.000) SS'ers naar Nijmegen gezonden voor het verrichten van huiszoekingen. Er was dus geen sprake van, dat iemand die dag een lijkkist zou kunnen vervoeren naar een 'duister' adres. De betrouwbare Broeder van de GGD (een relatie van dr. van Ewijk) was ziek, waardoor van vervoer naar een ziekenhuis ook niets kon komen. Ongebluste kalk was in de hele stad niet te krijgen. Op staat leggen was ook niet mogelijk onder deze omstandigheden, waar niemand in het donker buiten mocht en de controle zo was verscherpt. Bovendien had mijn Moeder vroeger al eens gezegd, dat ze het vreselijk zou vinden als ze wist, dat dit ooit met haar zou gebeuren. Mevrouw Bongaards zei toen tijdens dat gesprek, dat ze allereerst zou proberen ons naar een ziekenhuis te laten brengen als ons iets overkwam, maar dat ze anders een graf zou trachten te delven in de lemen vloer van de kelder onder het huis. Mijn Moeder vond dat toen een geruststellende gedachte. Daarom was het een prettig idee, dat wij, toen de nood ons daartoe dwong, wisten in haar geest te handelen.

De avond van de dag, dat Moeder gestorven was, kwamen tegen zeven uur onze vrienden bijeen. De dames Van Dorp en Van Ewijk verzorgden met Mevrouw Bongaards Moeder en wikkelden haar later in kleden en in een zeil. De heren Kempkes en Langeraar hakten met pikhouwelen een gat in de vloer juist onder de kamer, waar wij woonden. De verschillende kleren (de heren werkten in overalls) hadden wij zolang in een wasmachine verstopt, zodat die in geval van huiszoeking niet onmiddellijk de aandacht zouden trekken.

Omdat het natuurlijk doodstil op straat was, waren wij bang, dat het gehak extra zou doorklinken. En daar er alleen maar Duitsers of NSB'ers langs konden komen, had ik voor de ramen postgevat en bij iedere naderende voetstap, die ik zou horen, zou ik een deuntje fluiten en de maat tikken met de hak van mijn schoen, ten teken van onraad. Gelukkig was dit een overbodige maatregel, want wij werden niet gestoord. Ook was er bij ons geen huiszoeking. Bij anderen in de buurt wel. Mogelijk, omdat de familie Bongaards (door hun zoon, die toen sinds kort in het Duitse leger zat) als Deutschfreundlich bekend stond.

Bij het begraven zelf ben ik niet aanwezig geweest. Ik was bang, dat dit mijn krachten te boven zou gaan. Maar mijn vrienden hebben mij verzekerd, dat er niet plechtiger gebeden had kunnen worden, dan aan dit zelf gedolven graf. Daar er niemand voor 5 uur op straat mocht komen hebben wij die nacht met zijn allen wakende doorgebracht.

Toen ik zo alleen achterbleef, maakten mijn vrienden zich zorgen over het feit, dat ik daar zo opgesloten zou moeten voortleven in een kamer, waaronder zich het graf van mijn Moeder bevond. Eigenlijk wilden zij mij graag naar een ander adres hebben. Ik voelde hier zelf weinig voor. De Heer en Mevrouw Bongaards waren meer dan goed voor mij en ik was ook oververmoeid door alle emoties. Bovendien betekende het reizen in Juli 1944 een groot risico. Veel meer nog wat de controles betrof, dan de beschietingen van de treinen. Dr. Tordoir wist een plaats voor mij als leerling-verpleegster in een ziekenhuis in het Gooi, waar

de Geneesheer-Directeur van kende. Ook was er een adres in Apeldoorn. Ik ben, niet wetende dat ik nu nog zo veel eerder bevrijd zou worden, rustig op mijn plaats gebleven.

De familie Bongaards, die ook wel eens aan een veranderingetje toe was, wilde graag een paar dagen op reis gaan. En omdat het voor hen heel onprettig zou zijn als ik alleen in huis zou moeten achterblijven, werd besloten, dat ik ook een lang weekend uit logeren zou gaan. Ik was geïnviteerd bij Mevrouw Wolff op de Canisiussingel, die ook een Duitse generaal in huis had. Men vond, dat men mij nergens veiliger zou kunnen onderbrengen. Ik had een persoonsbewijs op naam van Eva Carsten en ik zou doorgaan voor een nicht van een pater, met een vrijwel gelijkluidende naam, die veel bij Mevrouw Wolff aan huis kwam. Natuurlijk was het de bedoeling, dat ik de Generaal niet zou ontmoeten.

Op het laatst kon de logeerpartij echter niet doorgaan, omdat er een Joods echtpaar was gepakt, dat in hun linnengoed het wasmerk had staan van de relatie van Mevrouw Wolff, die mij zou halen en brengen. Dit was te gevaarlijk. Gelukkig is hierdoor geen narigheid gekomen, after all. Ik ben toen maar één nachtje alleen in huis gebleven en heb gezorgd geen geluid te maken (aftrekken van de WC en dergelijke).

Toen op 17 september de geallieerden hun aanvallen begonnen, ging ik met de familie Bongaards mee naar hun overburen om dekking te zoeken in een solide kelder. Deze kelder was gelegen onder een oud patriciërshuis, hoek Lage Markt- Priemstraat. Een huis met enorm dikke muren, dat zijn soliditeit overigens wel heeft bewezen toen er een bom opkwam en wij met vele buurtgenoten in de kelder zaten, zonder dat iemand enig letsel opliep. De buurt scheen ten opzichte van mij geen argwaan te koesteren. Eén van de buurvrouwen vroeg alleen aan Mevrouw Bongaards of ik soms een man had, die ondergedoken zat. Ik ‘zei’ zo weinig. Ik ontmoette daar ook Pater ter Ellen, die ik al spoedig mijn ware naam en de omstandigheden, waarin ik verkeerde, vertelde. Hij heeft mij vanaf het eerste moment met raad en daad terzijde gestaan en mij vele diensten bewezen, waarvoor ik hem oprecht dankbaar ben.

Op de laatste bevrijdingsdag van Nijmegen (of liever de laatste dag van de strijd om Nijmegen) gebeurde het, dat ik na een luchtaanval van de schuilkelder weer naar mijn kamer liep. Toen ik binnenkwam vond ik daar een gevluchte Duitse officier. Hij was de Waal overgezwommen en had een toevlucht gezocht in mijn kamer. Zijn wapens en kijker lagen op tafel. Hij had plaatsgenomen in het kleine stoeltje waarin mijn Moeder zo vaak zat. Ik riep natuurlijk Mevrouw Bongaards en zij, die de gedachte aan haar zoon niet van zich af kon zetten, gaf deze man iets warms te drinken en voorzag hem van droge kleren.

Ik waarschuwde Pater ter Ellen, die hem persoonlijk kwam halen, teneinde hem aan de politie over te leveren. Natuurlijk ontstond er een grote oploop toen de buurt Pater ter Ellen uit ons huis zag komen, in zijn priesterkleed, met voor zich uit een Duitser, die met zijn handen omhoog gestoken liep. En de geruchten, dat de familie Bongaards een Duitser verborgen had begonnen de ronde te doen.

Al gauw verschenen er mannen van de B.S. die Meneer Bongaards wilden arresteren. Ik ben er toen aan te pas gekomen en heb alles uitgelegd. Ze namen toen wel genoegen met mijn

explicatie, maar we moesten ons toch die middag melden op het bureau van de B.S. in de Groenestraat. Dit was een hele opgave voor mij, want ik was niet meer gewend op straat te lopen. Ik liep immers alleen maar in een kleine ruimte binnenshuis rond en dat gedurende een heel lange tijd.

Ook psychisch was het een heel ding. Niet alleen 't weer 'buiten' zijn, maar ook het zien van zoveel mensen was vreemd. Bovendien zag ik toen voor het eerst de verwoesting van Nijmegen. Met het grote bombardement van 22 Februari zaten wij wel aan de rand van het zwaarst getroffen deel van de stad, maar het is nog wel heel wat anders om de verhalen te horen of de beschrijving te lezen, dan om het met eigen ogen te aanschouwen.

Enkele dagen nadat Nijmegen vrij was, viel er een bom op het huis aan de Waal en werd het voorgoed onbewoonbaar. Meneer en Mevrouw Bongaards vonden onderdak bij familie en ik ging naar de Van Ewijks, die toen in de Reestraat woonden.

Toen ik een beetje tot mijzelve was gekomen ging ik naar de politie en heb ik de Heer de Rooy verteld, waar en hoe mijn Moeder was overleden, waar ze begraven lag en dat dr. Kras een (valse) overlijdensakte had opgemaakt. Omdat met de mogelijkheid rekening gehouden moest worden, dat Nijmegen weer in Duitse handen zou komen (een gevaar, dat omstreeks Kerstmis zeker niet denkbeeldig was!) verzocht ik hem één en ander slechts als kennisgeving aan te nemen en hieromtrent nog niets op schrift te stellen. Ik maakte slechts melding van het geval, omdat ik wilde voorkomen, dat bij een eventuele ontdekking van het graf, ook maar de geringste verdenking tegen de familie Bongaards zou worden uitgesproken. Tenslotte kon mij in deze dagen toch ook iets overkomen en dan wist de politie tenminste bij wie ze zich later zou kunnen vervoegen voor verdere inlichtingen over de dood van mijn Moeder.

Van teruggaan naar Elst was in September 1944 geen sprake. De hele Betuwe stond onder voortdurend granaatvuur en de bevolking was her en der verspreid. Toch ben ik er in die tijd nog enige keren geweest, omdat ik een poosje als tolk bij de politie werkte. Dit duurde evenwel maar kort, omdat er te veel gevaar was en geen vrouwen meer in dit gebied mochten komen. Het hoofd van de Elster politie was toen de heer Wannet.

Broens, die toen nog niet bevrijd was, maar in die tijd harder illegaal werkte dan ooit, zat in de buurt van Utrecht. Hem was indertijd door de NSB-burgemeester van Elst opgedragen een Joods meisje[25] te halen. Hij heeft dit geweigerd. Velen (onder wie zelfs de geestelijkheid) trachtten hem te bewegen het toch maar te doen, daar hij dan tenminste in functie zou blijven en op die manier vele anderen zou kunnen helpen. Als hij weg zou gaan

[25] Wij weten niet om wie dit gaat. De gegevens zijn te summier. Er is een kleine kans dat het gaat om Estella Manassen. Het is ons onduidelijk hoe zij uiteindelijk is opgepakt, maar hoogstwaarschijnlijk in Apeldoorn. Zij zou dan na de bijna-arrestatie naar haar zus zijn gegaan in Apeldoorn en daar zijn opgepakt. Wij zien niet dat Estella als verpleegster stond ingeschreven in Apeldoorns Bos. Haar zus Roosje is als verpleegster opgepakt in Apeldoorns Bos. Hun ouders gingen op 9 april 1943 naar Kamp Vught. J. H. H. Broens behoorde in Gelderland tot de weinigen die niet meewerkten aan de arrestaties in de herfst van 1942. Het ging verder o.m. om de commissaris van politie in Tiel, J.S. de Jong, de commissaris van Velp C. Borstlap en de chef-veldwachter in Nunspeet, S. van Ingen.
Uit: RAN 146, inv.nr. 50 (Rogier); verslag oorlogsjaren Clara Drielsma, onderduikster in Nijmegen en medewerkster Joodse School aan de Smetiusstraat. www.oorloginnijmegen.nl

zou hij vrijwel zeker vervangen worden door een NSB'er. Hij is toen om raad naar Kardinaal De Jong gegaan en van hem kreeg hij het antwoord dat hem geheel bevredigde. Hij weigerde en ging! Zijn vrouw werd gevangen genomen en heeft geruime tijd, tegelijk met mej. Geldens in de gevangenis in Arnhem gezeten.[26] In de dagen van deze moeilijkheden kwam de Moeder van de heer Broens te overlijden. Op haar sterfbed vroeg zij haar zoon, wat voor zorgen hij toch had. Hij vertelde haar, dat er van hem verlangd werd, dat hij een Joods meisje zou halen. Ze zei: "Dat zul je toch niet doen, jongen?" Hij kon haar toen vertellen, dat hij geweigerd had met alle consequenties van dien. Bij haar begrafenis (ergens in Twente) stond de S.D. al op het kerkhof om de stoet op te wachten en Broens te arresteren. Maar ze hadden een strop. Broens was níét meegegaan. Hij kende de heren en hun praktijken!

Kort na de bevrijding ging ik naar de Inspecteur van Onderwijs, de Heer Stoopman, met het verzoek mij weer bij het onderwijs in Nijmegen te willen inschakelen. Ik had nl. geen enkele bron meer van inkomsten. Wel werden mij edelmoedige aanbiedingen gedaan, maar ik vond het toch juister en prettiger om voor mijzelf te zorgen. De Heer Stoopman antwoordde mij echter, dat hij niet wist of dat mogelijk was, daar ik volgens de letter van de wet geen enkel recht kon doen gelden, want ik was op het tijdstip, waarop ik onder moest duiken, in tijdelijke dienst! De Joodse School, waaraan ik het laatst was verbonden, was weliswaar een gemeenteschool, maar had een tijdelijk karakter! Hoe waar was dit alles! Maar toch kon ik mijn oren niet geloven, dat iemand op een moment als dit, de letter van de wet nog zo zwaar liet wegen, dat zijn menselijke gevoelens het daartegen moesten afleggen.

Wij waren beiden zeer ontstemd toen wij afscheid namen; híj, omdat ik hem vertelde de zaak onmiddellijk te zullen voorbrengen bij het Militair Gezag, op de Anna-Stichting; ík, over zoveel ambtenarij, na alles wat er gebeurd was. Ik legde bij het M.G. de kwestie voor aan mr. Meddens en mr. van Kampen, die hun verontwaardiging niet onder stoelen of banken staken en mij een onmiddellijke aanstelling beloofden, of er een vacature was of niet. Daar Nijmegen voortdurend onder granaatvuur stond werd er niet eens school gehouden. Ik heb toen heel veel privélessen bij de leerlingen aan huis gegeven. Dit bracht, naast mijn salaris, mijn financiële positie weer wat in evenwicht.

Mijn Moeder is in 1945 herbegraven, naast mijn Vader, op het Joodse kerkhof in Nijmegen. De Canadees-Joodse legerpredikant, Capt. Cass, leidde de korte plechtigheid, waarbij ook mijn oudste broer en zijn vrouw aanwezig waren. Hij woonde toen in Vught, waar hij op de Juridische Afdeling van het M.G. werkzaam was. Mijn tweede broer was nog met zijn gezin in Zwitserland, maar wij wisten toen gelukkig al, dat zij in veiligheid waren.

Toen de officiële toestemming tot herbegraving moest worden verleend, verlangde één van de mensen op het politiebureau van mij, dat ik eerst mijn Moeder zou identificeren. Dit heb

---

[26] Johanna Geldens (Deest, 1902), inspectrice van de kinderpolitie in Nijmegen, weigerde op 8 april 1943 vier zieke Joodse vrouwen naar Westerbork te begeleiden, onder wie waarschijnlijk Catherina Adelaar, Johanna Frankenhuis en Franziska Krause. Ze werd daarop gearresteerd en moest drie maanden doorbrengen in het Huis van Bewaring in Arnhem. Bovendien werd ze ontslagen bij de politie. Na haar vrijlating verleende ze hulp in het Canisiusziekenhuis en verrichtte ze koeriersdiensten voor het verzet.
Uit: RAN 146, inv.nr. 50 (Rogier); verslag oorlogsjaren Clara Drielsma, onderduikster in Nijmegen en medewerkster Joodse School aan de Smetiusstraat. www.oorloginnijmegen.nl

ik natuurlijk kort en bondig geweigerd, Dr. Kras en dr. Van Ewijk zeiden beiden, dat ik hiertoe volkomen gerechtigd was. Er zijn verder dan ook geen moeilijkheden over gemaakt.

Mijn Tehuis in Elst was ik kwijt. Mijn Moeder en mijn Broer, met wie ik samen woonde, waren beiden dood. Het had dus geen enkele zin meer mij in Elst te vestigen. Bovendien leek het mij veel verstandiger in een nieuwe omgeving te proberen opnieuw te beginnen. Dit is ook de reden, dat ik in November 1945 het onderwijs voor vier jaar de rug heb toegekeerd en een baan heb aangenomen bij de 'Gebrs. van den Bergh's Koninklijke Fabrieken' te Oss.

Ik keerde in januari 1950, geheel verfrist, in het onderwijs terug. De President-directeur van Van den Bergh (de Heer Jaap van den Bergh) en zijn Vrouw waren hele goede vrienden van mij. Zij woonden in 1940 op de Oranjesingel in Nijmegen. Zij hadden twee dochtertjes, die in 1942 in een kindertehuis werden ondergebracht. Beide kinderen zijn door verraad gepakt en gedeporteerd. De ouders kregen dit pas na de bevrijding te horen, omdat men vreesde, dat ze bij het horen van deze noodlotstijding hun kinderen zouden willen nareizen, hetgeen een groot gevaar opleverde voor alle mensen, die bij de onderduik van zowel de Ouders als de kinderen betrokken waren.[27]

Na de bevrijding werden de Heer en Mevrouw van den Bergh benaderd door iemand van de Ned. Repatriëringsdienst. Hij vertelde ze, te weten, dat de kinderen destijds uit een transport waren gelicht, dat ze nu nog in leven zouden zijn en in de Communistische sector van Duitsland verbleven. Natuurlijk moesten er schatten aan geld en allerlei officiële papieren op tafel komen vóór hij eraan kon beginnen ze terug te halen. Allerlei mensen, die voor 100% betrouwbaar waren, hielpen hieraan mee. Het werd zelfs tot voor de Koningin gebracht.

Alles bleek echter bedrog. Wij, de goede vrienden, hadden nooit enig geloof aan dit verhaaltje gehecht. Ik wist zelfs van mijn tweede broer, die toen ook in Westerbork was, dat het jongste meisje met een hevige middenoorontsteking en hoge koorts op transport was gesteld. Maar de ouders weigerden zelfs iedere zinspeling hierop aan te horen. Zij hadden weer een kinderkamer ingericht en zelfs een hond voor de meisjes gekocht. Iedere keer werden zij blij gemaakt met een andere datum, waarop ze vast weer thuis zouden komen. Zo verloren zij hun kinderen tweemaal en ik weet niet wat het ergste was, de eerste of de tweede keer!

Na de bevrijding ben ik nog enkele malen met NSB'ers in aanraking geweest. Ik heb driemaal moeten getuigen in de zaak van mijn overleden Broer. Ik was daarvoor bij het tribunaal in Nijmegen, wat gevestigd was op de Oranjesingel. De verdachte, die in een zeer slechte gezondheidstoestand verkeerde, werd op een brancard binnengebracht. Dit verwekte bij mij nauwelijks enige emotie. Verder was ik in het kamp Avegoor om geconfronteerd te worden met de man, die de arrestatie had verricht. Deze vent, die ik direct herkende,

[27] Zie hierover in de Namenlijst, vooral bij Frieda van den Bergh en bij Rosemarie van den Bergh. Zij woonden voor en meteen na de oorlog op Oranjesingel 19, aan het begin van de oorlog in Heemstede en doken vervolgens onder.
Uit: RAN 146, inv.nr. 50 (Rogier); verslag oorlogsjaren Clara Drielsma, onderduikster in Nijmegen en medewerkster Joodse School aan de Smetiusstraat. www.oorloginnijmegen.nl

ontkende beslist. Hij zei: “Waarom zou ik erom liegen? Of ik er nou 14 of 15 gehaald heb.” Ook hier was ik niet bepaald door van streek.

Anders was het bij mijn bezoek aan het Bijzonder Gerechtshof aan de Velperweg te Arnhem, waar ik een afspraak had met de advocaat-fiscaal, mr. Serraris. Ik moest even op hem wachten en werd daartoe verzocht plaats te nemen in een grote zaal, waar twee parketwachten aanwezig waren en een Duitse man in een uniform zonder distinctieven. Ik lette eigenlijk maar vaag op deze Duitser en dacht: zeker iemand, die als tolk dienst moet doen. Plotseling kwam er met veel lawaai en een vloed van woorden een dame binnen gestoven. Ze droeg een prachtige bontmantel en schitterende juwelen. Ze vroeg op scherpe toon of haar zoon Robertson ook aanwezig was en zei, dat een schandaal was, dat ze zo van het kastje naar de muur gestuurd werd en dat ze nu eindelijk el eens zou willen weten, waar hij zat. R. Robertson, SS’er.

Opeens klonk een stem van de achtergrond: “Der Robertson ist da.” De vrouw draaide zich om, gaf een gil, hief de handen ten hemel en riep maar steeds: “Mein Gott, herr Rauter! Was sind Sie aber dunn geworden! Mein Gott, herr Rauter wie schrecklich!”

Ik was helemaal verbijsterd bij het horen van die naam. Zag in gedachten de lange lijsten met namen in de krant, van de mensen, die op bevel van Rauter werden doodgeschoten. Toen vroeg ik ongelovig aan de parketwacht: “Dat, is dat dat beest, die vent, die zoveel mensen vermoord heeft?” En hij kon slechts bevestigend antwoorden. Toen vroeg ik weer: “En is het dan maar mogelijk, dat die daar zo doodgewoon, of er niets gebeurd is, staat te praten met een vrouw, die haar SS-zoon komt opzoeken? Dat bestaat toch niet!” Hij schrok op, beval de vrouw naderbij te komen en verwees Rauter naar een bank, die in een hoek stond.

Hij vroeg Frau Robertson hoe ze Rauter zo goed kende en ze vertelde, dat ze verschillende keren met hem gedineerd had. Ze was er toch zo van geschrokken, dat hij zo mager geworden was. En met een blik vol haat op mij, zei ze toen, dat de oorlog toch zoiets was als een spel en dat de Geallieerden, in geval dat ze het verloren hadden, er ook niet op gesteld zouden zijn geweest behandeld te worden als zij nu. De parketwacht werd razend en schreeuwde, dat háár spel in ieder geval uit was en dat ze gauw mogelijk moest maken, dat ze weg kwam. Ze vertrok zonder gelegenheid gekregen te hebben haar zoon te zien. De ‘General der Polizei und SS-Gruppenführer’ Rauter zat stil op een bankje en zat mij rustig op te nemen tot hij weggehaald werd, omdat hij in het bijzijn van dr. L. de Jong van oorlogsdocumentatie verhoord moest worden.

Toen ik bij Jhr. Serraris kwam en met hem een gesprek over deze ontmoeting had, vroeg hij me niet boos te zijn op de Wacht. Deze mensen, die de hele dag met de ergste misdadigers optrokken, wenden aan hun tegenwoordigheid en dit had ten gevolge, dat de waakzaamheid wel eens verslapte. Ik zei hem, mij er dan niet langer over te verbazen, dat er zoveel zelfmoorden door deze kerels konden worden gepleegd en dat me niet moeilijk voor hen leek om aan vergif te komen. Mr. Serraris vertelde mij, dat deze schurken zich zo mooi voor konden (vooral Rauter en Christiansen hadden daar een handje van), dat je er razend door werd. Tijdens een langdurig verhoor de vorige dag had Rauter aanvankelijk

alles toegegeven wat hem ten laste werd gelegd. Opeens, bij een volgende beschuldiging, zei hij met een verontschuldigend lachje: “Maar U begrijpt toch wel, dat ik daar veel te veel H é é r voor ben!” Ook hadden hij en Christiansen de aardigheid veel meer te bekennen, dan ze in werkelijkheid hadden gedaan, waardoor de verhoren waardeloos werden. Kort na dit onderhoud, verliet mr. Serraris de Bijzondere Rechtsspraak. Hij kon zich in het geheel niet met de opvattingen van de Minister van Justitie verenigen. Hij zei: “Ik durf mijzelf een goed Katholiek te noemen, maar wat hier onder de naam van naastenliefde gebeurt is naar mijn gevoel landverraad.”

Ik was na dit bezoek danig van de kook. Voor mijn ogen dansten maar steeds de zwart omrande lijsten met namen van mannen, wier vonnis op gezag van Rauter met de kogel was voltrokken.

Toen men mij later vroeg of ik geen neiging voelde hem aan te vliegen, toen ik zo vlak voor hem stond, kon ik dit slechts ontkennend beantwoorden. Ik was alleen maar verbijsterd. Toen ik in Kamp Avegoor de NSB-inspecteur van Onderwijs bezig zag met het maken van pannensponsjes had ik een gevoel van leedvermaak. Toen ik, als tolk bij de Canadese Fieldsecurity, verschillende NSB’ers door de mand zag vallen, deed dat me helemaal niets. Maar dit met Rauter was zo ontzettend, en zo weerzinwekkend, dat ieder gevoel van voldoening hem daar gevangen te zien ontbrak.

In 1945 ben ik ook nog in het Concentratiekamp Amersfoort geweest, waar ik na een ernstig auto-ongeluk werd binnengebracht. De kampcommandant vroeg mij of ik erin wilde toestemmen, dat een van de daar gedetineerde NSB- artsen me zou onderzoeken. Ik zei, dat ik liever dood ging, dan zo’n vent aan me te laten komen. Alle lichamelijke pijn zonk trouwens in het niet bij het gevoel van ellende dat zich van mij meester maakte, toen ik bedacht hoe hier geleden en gestreden was. Ook door mijn eigen Broer. Het was of de lucht nog vervuld was van het bloed en de tranen, die hier gevloeid hadden.

Dit alles is nu vele jaren geleden; veel is vervaagd, andere dingen liggen mij in het geheugen, alsof ze gisteren zijn geschied. Ik hoor nog altijd het geluid, waarmee de huisdeur achter in het slot viel toen we onderdoken.

Veel goeds hebben wij naast alle leed ondervonden. De relativiteit van vele dingen is mij duidelijk geworden. Hoewel ik besef, dat vele Duitsers en zeker de Jeugd, geen deel hebben gehad aan alles wat is geschied, kan ik zelfs hun taal nog niet horen en zie ik in iedere Duitser de mogelijke moordenaar van mijn Broer of van mijn Buurman.

Of het ooit veranderen zal betwijfel ik ten zeerste. Niet omdat ik bewust een haat kweek, maar omdat het mij onmogelijk is te vergeten en ik trouwens ook niet zou willen en mogen vergeten!

Oss, October 1962

David Drielsma, de in Mauthausen vermoorde broer van Clara

In dit gebouw werd in 1941 de Joodse School gevestigd

Uit: RAN 146, inv.nr. 50 (Rogier); verslag oorlogsjaren Clara Drielsma, onderduikster in Nijmegen en medewerkster Joodse School aan de Smetiusstraat. www.oorloginnijmegen.nl

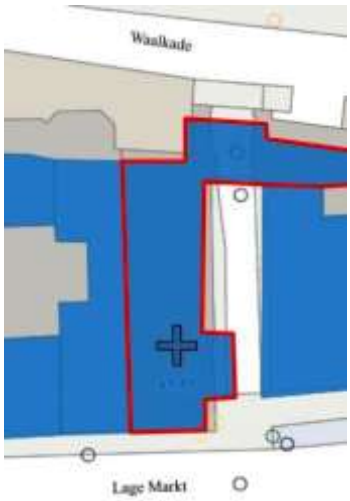

Uit: RAN 146, inv.nr. 50 (Rogier); verslag oorlogsjaren Clara Drielsma, onderduikster in Nijmegen en medewerkster Joodse School aan de Smetiusstraat. www.oorloginnijmegen.nl

Typoscript

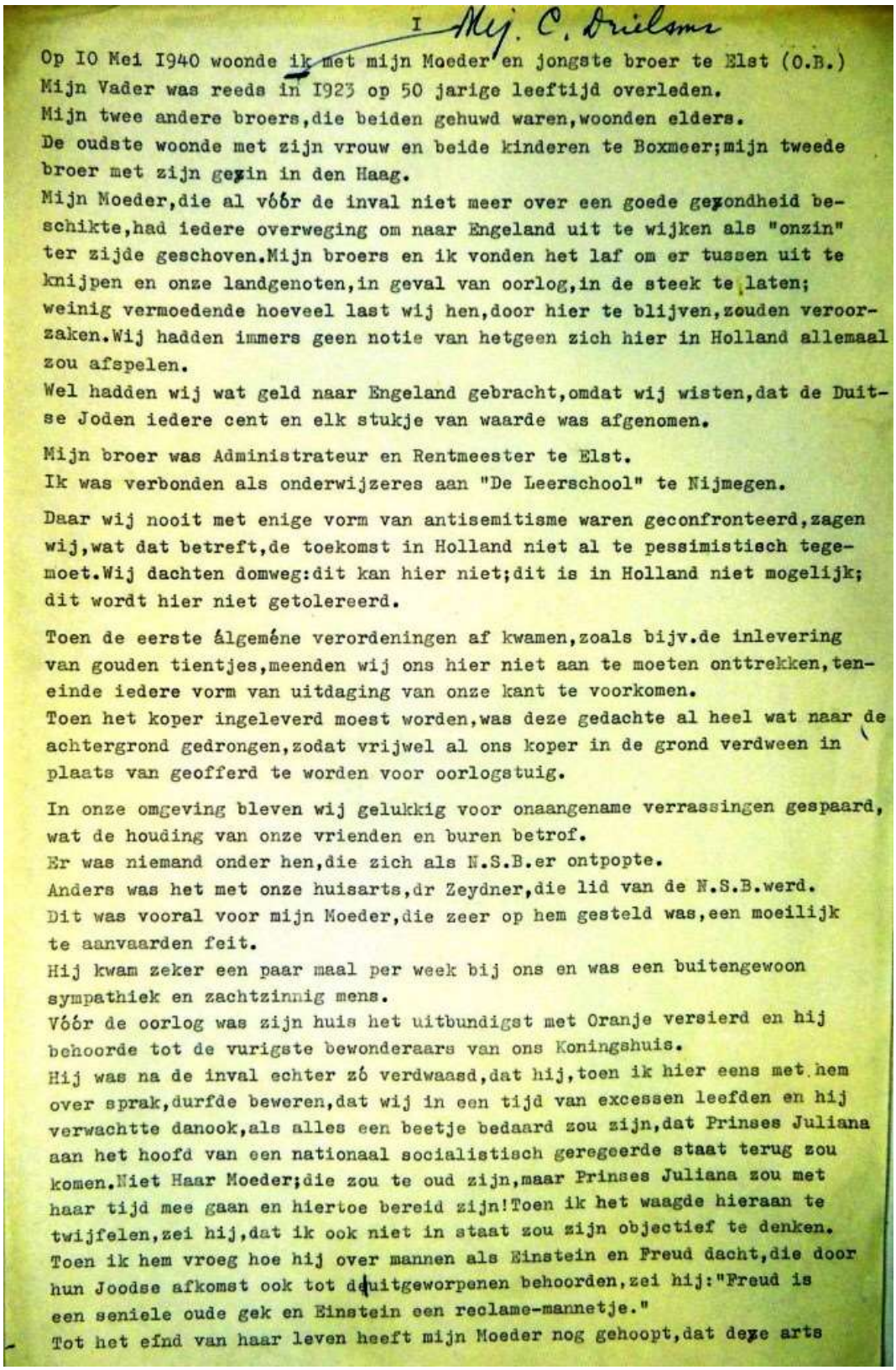

I Mej. C. Drielsma

Op IO Mei I940 woonde ik met mijn Moeder en jongste broer te Elst (O.B.)
Mijn Vader was reeds in I923 op 50 jarige leeftijd overleden.
Mijn twee andere broers,die beiden gehuwd waren,woonden elders.
De oudste woonde met zijn vrouw en beide kinderen te Boxmeer;mijn tweede broer met zijn gezin in den Haag.
Mijn Moeder,die al vóór de inval niet meer over een goede gezondheid beschikte,had iedere overweging om naar Engeland uit te wijken als "onzin" ter zijde geschoven.Mijn broers en ik vonden het laf om er tussen uit te knijpen en onze landgenoten,in geval van oorlog,in de steek te laten; weinig vermoedende hoeveel last wij hen,door hier te blijven,zouden veroorzaken.Wij hadden immers geen notie van hetgeen zich hier in Holland allemaal zou afspelen.
Wel hadden wij wat geld naar Engeland gebracht,omdat wij wisten,dat de Duitse Joden iedere cent en elk stukje van waarde was afgenomen.

Mijn broer was Administrateur en Rentmeester te Elst.
Ik was verbonden als onderwijzeres aan "De Leerschool" te Nijmegen.

Daar wij nooit met enige vorm van antisemitisme waren geconfronteerd,zagen wij,wat dat betreft,de toekomst in Holland niet al te pessimistisch tegemoet.Wij dachten domweg:dit kan hier niet;dit is in Holland niet mogelijk; dit wordt hier niet getolereerd.

Toen de eerste álgeméne verordeningen af kwamen,zoals bijv.de inlevering van gouden tientjes,meenden wij ons hier niet aan te moeten onttrekken,teneinde iedere vorm van uitdaging van onze kant te voorkomen.
Toen het koper ingeleverd moest worden,was deze gedachte al heel wat naar de achtergrond gedrongen,zodat vrijwel al ons koper in de grond verdween in plaats van geofferd te worden voor oorlogstuig.

In onze omgeving bleven wij gelukkig voor onaangename verrassingen gespaard, wat de houding van onze vrienden en buren betrof.
Er was niemand onder hen,die zich als N.S.B.er ontpopte.
Anders was het met onze huisarts,dr Zeydner,die lid van de N.S.B.werd.
Dit was vooral voor mijn Moeder,die zeer op hem gesteld was,een moeilijk te aanvaarden feit.
Hij kwam zeker een paar maal per week bij ons en was een buitengewoon sympathiek en zachtzinnig mens.
Vóór de oorlog was zijn huis het uitbundigst met Oranje versierd en hij behoorde tot de vurigste bewonderaars van ons Koningshuis.
Hij was na de inval echter zó verdwaasd,dat hij,toen ik hier eens met hem over sprak,durfde beweren,dat wij in een tijd van excessen leefden en hij verwachtte danook,als alles een beetje bedaard zou zijn,dat Prinses Juliana aan het hoofd van een nationaal socialistisch geregeerde staat terug zou komen.Niet Haar Moeder;die zou te oud zijn,maar Prinses Juliana zou met haar tijd mee gaan en hiertoe bereid zijn!Toen ik het waagde hieraan te twijfelen,zei hij,dat ik ook niet in staat zou zijn objectief te denken.
Toen ik hem vroeg hoe hij over mannen als Einstein en Freud dacht,die door hun Joodse afkomst ook tot de uitgeworpenen behoorden,zei hij:"Freud is een seniele oude gek en Einstein een reclame-mannetje."
Tot het eind van haar leven heeft mijn Moeder nog gehoopt,dat deze arts

Zeydner, Elst

Uit: RAN 146, inv.nr. 50 (Rogier); verslag oorlogsjaren Clara Drielsma, onderduikster in Nijmegen en medewerkster Joodse School aan de Smetiusstraat. www.oorloginnijmegen.nl

voor de contra-spionnage werkte en dat alles maar schijn was.
Dit was echter niet het geval.Na de oorlog heeft hij danook enige tijd gezeten
Eerlijkheidshalve moet ik echter wel opmerken,dat hij mij herhaalde malen heeft gewaarschuwd,als er in de N.S.B.vergaderingen voor ons minder prettige plannen werden uitgebroed of als er speciale controles te wachten waren in verband met het luisteren naar de Engelse zender en dergelijke.
Zijn zoon,die leider van de Elster jeugdstorm was,heeft eens,toen ik passeerde en één van de jongens iets van "Jodin"riep,deze knaap op zeer duidelijke wijze kenbaar gemaakt,dat hij zoiets niet wenste te horen.
Zo waren er vele tegenstrijdigheden.

De eerste maatregel tegen de Joden,die ik mij als belangrijk herinner,was het ontslag van mijn oudste broer als Ontvanger der registratie en domeinen te Boxmeer en bijna tegelijkertijd mijn eigen ontslag als onderwijzeres te Nijmegen.

NA enige tijd,toen ook de Joodse kindertjes niet meer naar een gewone school mochten,ben ik op verzoek van de verschillende ouders aan huisonderwijs begonnen.Dit gebeurde eerst ten huize van dr Hollander op de Groesbeekseweg en later bij de familie de Leeuw in de Vredestraat.

Daarna kwam het bevel af,dat Joodse kinderen naar een speciaal daartoe opte richten school moesten.
Dit betekende voor de ouders in Nijmegen,dat zij hun kinderen met een ster op per trein naar Arnhem zouden moeten sturen.Juist op dit traject,waarvan de Grüne Polizei zo druk gebruik maakte.

Ik heb toen een reisvergunning aangevraagd en gekregen om te gaan praten bij de Joodse Raad in Amsterdam.Ik werd van daar naar den Haag verwezen, waar degene,die deze zaken bij de Joodse Raad behartigde (mej.mr Praag) me ronduit vertelde,dat ze er niets voor voelde voor Nijmegen een schooltje aan te vragen.Tegen haar advies en wens in,ben ik toen zelf naar het Departement gegaan om de zaak te bepleiten en er werd inderdaad toestemming gegeven om in Nijmegen een schooltje te openen.Dit werd een gemeenteschool.Hiertoe werd ons een ruimte toegewezen in de Smetiusstraat,waarin thans een dancing is gevestigd.
Het juiste aantal kinderen herinner ik mij niet meer.
Ik werd benoemd tot tijdelijk hoofd en werd bijgestaan door een onderwijzer, de heer Goudsmid,uit Roermond of Venlo.Deze meneer Goudsmid had nimmer voor een klas gestaan en als man van ± 45 jaar viel het hem niet mee voor een gecombineerde klas te staan met kinderen,die zo in leeftijd varieerden.
Hij reisde elke dag met zijn beide zoontjes heen en weer.

Veel sympathie en medewerking ondervond ik in die dagen van mr Meddens,de gemeente-secretaris,mr van der Velden,de wethouder van onderwijs,en last, but not least van de Burgemeester,de heer Steinweg.
Hij zorgde o.a.voor een"onmisbaarheidsverklaring" voor mij,waardoor ik kon blijven werken en waardoor het mijn ziekelijke Moeder werd vergund haar Arische huishoudelijke hulp te houden.

Uit de aard der zaak hield ik mij niet aan de voorgeschreven lesrooster.
Als het die zomer van 1942 mooi weer was,ging ik op het binnen-plaatsje zitten voorlezen,met alle kinderen in een kring om mij heen.

Clara wordt ontslagen (Leerschool, Van Nispenstraat), haar broer (Henri) wordt ontslagen in Boxmeer. Joodse School. Goudsmit.

Uit: RAN 146, inv.nr. 50 (Rogier); verslag oorlogsjaren Clara Drielsma, onderduikster in Nijmegen en medewerkster Joodse School aan de Smetiusstraat. www.oorloginnijmegen.nl

Als het belletje van een ijsco-man doorklonk,werden er af en toe ijsjes gehaald.Het leek mij waardevoller de kinderen in deze tijd wat vreugde te verschaffen,dan ze vol te gieten met schoolwijsheid.

Dat de kinderen veel te veel van de ernst van deze tijd begrepen,moge blijken uit de opmerking van mijn destijds zevenjarig nichtje,dat ook bij mij op school was.
Mijn oudste broer was met zijn gezin in Nijmegen komen wonen,nadat hij zijn ambtswoning in Boxmeer had moeten verlaten.

Op een morgen kwam dr Hollander de school binnen.Hij vertelde,dat er weer op bevel gewerkt moest worden.Er moesten,onder leiding van een N.S.B.kolenboer uit de Ziekerstraat,kolen gesjouwd worden.
Ik vroeg,wie deze keer de uitverkorenen waren en hij noemde behalve de naam van mijn broer o.a. ook die van een zekere Spier,die door de Joodse gemeenschap niet werd vertrouwd.
Mijn nichtje,die de namen blijkbaar ook had opgevangen,riep eensklaps met een bezorgd stemmetje:"Als Pappie dan zijn mond maar houdt als die spion in de buurt is!"
Ik wees haar op de gevaren van een dergelijke opmerking en was zelf diep getroffen,dat er dergelijke gedachten in een kinderhoofdje konden rondspoken.

Daar er geen speelplaats was,moest ik met de kinderen in het vrij-kwartier naar buiten,hetgeen dikwijls moeilijkheden opleverde.Vriendelijke mensen, die deze kindertjes aanhaalden en graag wat lekkers toestopten,beseften niet,dat dit door de dagelijks passerende Grüne Pol.als een uitdaging kon worden opgevat,die gewroken kon worden op de kleine sterrekinderen,die onder mijn hoede stonden.

In de loop van dat jaar gebeurde het steeds vaker,dat er 's morgens kinderen ontbraken.In 't begin informeerde ik nog wel naar de reden van het verzuim; later wisten we zonder te vragen wel,dat de leeggekomen plaats nimmer meer bezet zou worden.
Een enkele dook onder,maar het merendeel van de kindertjes werd gedeporteerd.Ook de heer Goudsmid met zijn gezin werd weggehaald.
In December 1942 waren er bijna geen leerlingen meer over.

Inmiddels was mijn jongste broer al lang overleden en woonde ik nog met mijn Moeder alleen.
Hij werd op 3 Maart 1942 gehaald en nadat hij via de Arnhemse gevangenis en het concentratiekamp Amersfoort naar Duitsland was afgevoerd,ontvingen wij op 13 Juli 1942 bericht uit Mauthausen,dat hij aldaar "op de vlucht was doodgeschoten".Welke waarde wij aan de juistheid van de gegevens konden hechten bleek wel uit het feit,dat het bericht werd gegeven op een kaartje,waarop verschillende mogelijkheden van de doodsoorzaak stonden gedrukt.Zo stond er o.a.ook op "Aan longontsteking gestorven"Men hoefde daar slechts door te halen,wat niet verlangd werd.
Mijn broer werd gearresteerd,omdat hij tijdens een houtveiling geweigerd had aan iemand op crediet te verkopen.Dit bleek aan een N.S.B.er te zijn, die niet geschroomd heeft wraak te nemen.
Mijn broer werd op een marktdag 's morgens om negen uur weggehaald,hetgeen

Hollander, Spier. Arrestatie van haar broer David.

Uit: RAN 146, inv.nr. 50 (Rogier); verslag oorlogsjaren Clara Drielsma, onderduikster in Nijmegen en medewerkster Joodse School aan de Smetiusstraat. www.oorloginnijmegen.nl

door velen met ontsteltenis werd aangezien.De hele dag stond bij ons de bel niet stil.Als eerste verscheen onze burgemeester,de heer W.de Leeuw en zowel de dominee als de pastoor van Elst gaven van hun bezorgdheid en genegenheid blijk.
De N.S.B.ergerde zich buitensporig aan wat zij"de receptie bij de Joden" noemden.
Tijdens de arrestatie,die door een Duitse S.D.er en een Hollander werd uitgevoerd,werd nog terloops naar ongerechtigheden gezocht.O.a.werd uit mijn Moeders bureautje de vergunning om Arisch personeel te mogen houden, meegenomen en een foto van ons Koninklijk Gezin werd terzijde gesmeten.
De Gemeente-secretaris van Elst,de heer Kameraad,die zelf in een kamp is omgekomen,trachtte ons nog te waarschuwen,dat er "bezoek" onderweg was.
Ze waren nl.op het Gemeentehuis naar het juiste adres wezen informeren.
Het telefoontje kwam echter te laat;ze waren juist binnen.
Mijn broer verliet ons met de woorden:"Wees maar niet ongerust,ik heb niets gedaan,dus.....ik ben zo terug!"

Vanuit Arnhem kregen wij nog geregeld bericht;zowel mondeling als schriftelijk.Enkele legale brieven,maar ook andere en mondelinge boodschappen,die via een goede bewaker aan zijn vriend,de heer Otto de Casembroot,werden overgebracht.Via deze vriend waren wij ook in de gelegenheid hem wat eetwaren te doen toekomen.Een gedeelte daarvan kwam aan het gezin van de bewaker ten goede,die het binnensmokkelde,hetgeen zeer gevaarlijk was.De rest kreeg hij ook werkelijk zelf,zoals uit zijn briefjes bleek.
Op 5 Mei 1942 volgde doorzending naar Amersfoort,vanwaar wij enkele zwaar gecensureerde brieven ontvingen,die nu nog in het bezit van mijn oudste broer zijn.
Eén keer kwam er zelfs een pakje met zijn geheel vernielde bril.Waarschijnlijk hadden de beulen hem op zijn gezicht kapot geslagen,maar toch vroegen zij nog om hem per omgaande gerepareerd terug te zenden.Als of het er iets toe deed!
In Juli volgde het vertrek naar Mauthausen en toen behoefden wij nog slechts kort te wachten op zijn doodsbericht.
Het kwam op dezelfde dag,dat onze Burgemeester werd opgehaald.Hij had zich al verschillende malen bij de S.D.moeten verantwoorden.Allereerst,omdat hij ons geen J.op ons persoonsbewijs had gegeven.Hij zei,toen dit bij de arrestatie van mijn broer in Arnhem werd ontdekt,dat hij in zijn gemeente geen Joden of niet-Joden kende;alleen goede en minder goede gemeenteleden.
En tot de goeden behoorde zeker de Heer Drielsma.Natuurlijk was het slechts uitstel van executie en moest de J.er toen onmiddellijk op.
Ook had hij toen de straatnamen met de naam van de leden van ons Vorstenhuis moesten verdwijnen,die straten genoemd naar de Nederlandse vrijheidshelden.Dit was aangehaald door Radio Oranje,die sprak van een Burgemeester van een kleine gemeente in Gelderland,die dit gepresteerd had.
Burgemeester de Leeuw is in het kamp erg ziek geworden en is kort,nadat hij naar huis werd gezonden,overleden.

Voor mijn broer de grens passeerde,heeft hij nog enkele bezittingen,die hem wonderlijk genoeg niet afgenomen waren,aan een Arische medegevangene gegeven,met het verzoek die zo mogelijk later aan ons door te geven.Hij

Haar broer David Drielsma, arrestatie. Arnhem, verhoren. Amersfoort. Mauthausen

Uit: RAN 146, inv.nr. 50 (Rogier); verslag oorlogsjaren Clara Drielsma, onderduikster in Nijmegen en medewerkster Joodse School aan de Smetiusstraat. www.oorloginnijmegen.nl

besefte heel goed,dat de ander een grotere kans zou hebben om er het leven af te brengen,dan hij.
De bewuste meneer heeft na de oorlog mijn adres weten op te sporen via het Gemeentehuis in Elst en heeft mij de souvenirs doen toekomen.
Voor een ontmoeting met mij voelde hij niets,omdat hij bang was voor vragen, die ik zou kunnen stellen en die hij zonder mijn gemoedsrust al te zeer in gevaar te brengen,niet zou kunnen beantwoorden.

Tijdens het verblijf van mijn broer in het concentratiekamp Amersfoort kwamen op een(morgen 2 Duitsers van het Deviezenschutzkommando bij ons thuis, die mij wilden spreken over een geldbedrag,dat vrienden van ons in bewaring hadden genomen.Dit was geen strafbaar feit en mijn broer had tijdens een van de verhoren ook zelf over dit geld gesproken.Hij had het,omdat het geld van anderen was,apart willen houden van ons eigen geld.`t Was dus geen "Joods Kapitaal".
Onze vrienden,de heren Kempkes en Waterreus waren de Zaterdag te voren al ondervraagd over deze kwestie en het was hen ten strengste verboden de eerste dagen enig contact met mij op te nemen.Zij werden in verband hiermede met de strengste maatregelen bedreigd.
's Maandags kwamen de heren,Rehmann en Jahn geheten,bij ons.
Ik was naar school in Nijmegen en mijn Moeder stond ze te woord.Mijn Moeder hield zich zeer vriendelijk,maar beslist op de vlakte en toen ze merkten,dat ze met haar toch niet verder kwamen,vroegen ze mijn adres in Nijmegen.Moeder zei:"Dan moet U maar altijd rechtuit lopen en na een poosje een hoek omslaan" Ze merkten toen heel pienter tegen elkaar op dat "Die Alte verruckt war".
Ze vertrokken naar Nijmegen en gaven aldaar de Joodse Raad opdracht mij op te sporen en mij mede te delen,dat ik "Unverweilt" naar hun kantoor(op een bovenhuis in de Hertogstraat bij Wintersoord) moest komen.
Ik was op het moment,dat de boodschap van de Joodse raad kwam bij mijn Oom op de Oranjesingel en die zei:"Weet je wat Unverweilt betekent?"Niet overijld."Pak je tas maar eens uit en kijk maar eens of er geen contra-bande in zit.Neem,tenminste als je er behoefte aan hebt,een pilletje als je erg nerveus bent en wandel er dan rustig naar toe!"
Ik was rustig en hield mijzelf voor ogen,dat ik mij niet door die kerels moest laten intimideren.
Ik werd vrij behoorlijk ontvangen en kreeg zelfs een stoel.
Ze ontstaken echter al spoedig in woede toen ze bemerkten,dat ik heel goed begreep,waarover ze mij wilden ondervragen.
Ze snauwden me toe,dat ik me dus toch bij de heren Kempkes en Waterreus had weten binnen te dringen,ondanks het feit,dat het die heren verboden was met mij in contact te komen.
Ik kon ze eerlijk verzekeren,dat dit niet waar was.Ze weigerden echter mij te geloven en zeiden tegen elkaar:"Het is een Jodin,dus ze liegt toch".
Maar hoe ze ook vroegen en dreigden,ik kon alleen maar zeggen,dat ik noch de heer Kempkes noch de heer Waterreus de laatste paar dagen gezien of gesproken had.

Ze wilden toen dan wel eens weten,hoe ik dan kon verklaren,dat ik van de hele situatie op de hoogte was.Ik antwoordde,dat dit vrij eenvoudig wa nadat ik hun brief had ontvangen,waarin vermeld stond,dat het bewuste geld in beslag was genomen.
Ze stonden paf!
De bewuste brief bleek te vroeg verzonden te zijnben had pas later in mijn bezit mogen komen.Daarbij hadden ze er niet op gerekend,dat het in Elst gewoonte was om op Zondagmorgen de post op het postkantoor af te halen.
Ik werd eindeloos ondervraagd.Dan door Rehmann en dan door Jahn.Alles werd opgetekend.Na verloop van tijd gingen ze de kamer uit,lieten de deur op een kier staan en lieten mij alleen achter,met vóór mij,op tafel,het hele dossier,betreffende mijn broer.Daar ik toen al enigszins bekend was met hun methoden,trapte ik niet in deze val,maar bleef keurig in dezelfde houding op mijn stoel zitten.
Tenslotte,toen ze terug kwamen,werd mij gevraagd hun in het Duits opgestelde verslag van het verhoor te tekenen,hetgeen ik weigerde.
Ze vroegen natuurlijk waarom ik dit niet wilde doen en toen vertelde ik ze,dat ik het Duits niet voldoende beheerste om er iedere nuance van te begrijpen en dat ik bang was voor verkeerd begrip mijnerzijds, hetgeen tot zeer veel narigheid en moeilijkheden zou kunnen leiden.
Ze waren woedend en schreeuwden maar steeds:"Sie sind ja Lehrerin".
Toen moest er wel een tolk aan te pas komen.Er verscheen na een poosje een heel jong ventje,dat er niets van te recht bracht.Ze werden zo ongeduldig en kwaad,dat ze opnieuw gingen schreeuwen,dat ik ja Lehrerin was en dat ik dan maar zelf moest dicteren.
Nu,dat heb ik gedaan en hóe!Alleen vrees ik,dat de inhoud van het verhaal door de heren niet al te zeer op prijs werd gesteld.

Tot iedersverbazing en opluchting,werd ik na enige uren weer naar huis gestuurd.

Al op het perron in Nijmegen bemerkte ik,dat de heren dezelfde trein namen als ik.Natuurlijk wist ik niet waarheen zij zouden gaan.
Ik had mijn fiets aan het station in Elst staan en was dus al lang en breed thuis toen zij ook aan kwamen zetten.
Ze hadden mij kennelijk niet gezien en waren zeer verbaasd,dat ik er al was.
Mij werd gelast de brandkast op het kantoor van mijn broer te openen.
Al wat zij daarin aantroffen was een zak met zilveren guldens en de sleutel van de safe in Londen.
De zak met guldens ontlokte ze de opmerking "Hamsteren"hè? Ik zei,dat ik daar vermoedelijk niet ver mee zou komen.
Maar bij het zien van de sleutel uit Engeland werden ze werkelijk razend.Ze smeten hem weg en vertrokken zonder nog een woord te zeggen.
Even later werd ik opgebeld door de directeur van de Bank,de heer Koopmans.Hij verzocht mij even naar de Bank te komen,daar er 2 Duitsers waren,die hem gezegd hadden onze safe te openen,hetgeen hij had geweigerd.Hij had gezegd hier alleen toe gemachtigd te zijn in het bijzijn van een lid van de familie Drielsma.

Devisenschutzkommando, Rehmann en Jahn

Uit: RAN 146, inv.nr. 50 (Rogier); verslag oorlogsjaren Clara Drielsma, onderduikster in Nijmegen en medewerkster Joodse School aan de Smetiusstraat. www.oorloginnijmegen.nl

Ik ging er direct op de fiets heen en kon er getuige van zijn,hoe ze met verstoorde gezichten vertrokken,toen ze het safe-loket geheel ledig vonden,hetgeen ik ze van te voren al had verteld toen ze er naar vroegen.

Toen ze eenmaal weg waren volgde bij mij natuurlijk de reactie na al die spanning.Al tijdens dat verhoor in Nijmegen was ik mij er van bewust,dat mijn broer gevangen zat en dat het hier dus niet om grapjes ging.

En als het er op aan kwam,had ik nog geboft ook,want deze kerels behoorden zeker niet tot de allerergsten,want anders hadden ze mij wel anders aangepakt.

In September 1942 logeerde mijn schoonzuster uit den Haag met haar baby bij ons.Zij had een reisvergunning gekregen om mijn zieke Moeder te bezoeken.Mijn tweede broer,haar man,zat in een Joods werkkamp in Drente. (Hij is daar later uit vrij gekomen,om zich met zijn gezin in Barneveld te verenigen.Via Westerbork en Theresienstadt zijn zij tenslotte in Zwitserland beland en hebben zij er Goddank allen het leven afgebracht.)
Om een uur of 10,die bewuste Septemberochtend,werd er gebeld en stond er een N.S.B.politie uit Nijmegen op de stoep,vergezeld van een Duitse S.D.er. Zij kwamen de papieren opeisen van een fabriek uit Tilburg,die mijn broer voor de familie Hollander uit Nijmegen had beheerd,toen de eigenaar van de fabriek (een broer van de fam.Hollander) in 1940 was verdwenen.

Ze zeiden maar meteen,dat ze mij verantwoordelijk stelden voor alles wat er miste of achterbleef.Ik antwoordde,dat ik geen enkele verantwoordelijkheid nam.Dat ik er geen steek van af wist en dat ik er niets mee te maken had.Ze vroegen,wie er dan wel op de hoogte was en naar wie ze dan wel konden gaan.Ik gaf ze in overweging dan naar kamp Mauthausen te gaan.
De Hollander zei:"Maar Uw broer is toch dood zeker?"Ik zei hem:"Dat zeggen de Duitsers,ik weet het niet!"

Ten einde mijn Moeder en schoonzuster te waarschuwen en te laten weten wat er precies aan de hand was,vroeg ik verlof de melk even te mogen afzetten. Ik liep allereerst naar de achterdeur en deed die op slot en riep toen:"Bep, er zijn twee heren van de S.D.voor mij bij wie ik niet weg kan lopen;ik heb de melk al afgezet.Zorg jij voor de rest?"

De Nijmegenaar was erg geinteresseerd of mijn Oom er nog was,die op de Oranjesingel woonde.Niets vermoedend antwoordde ik:"Gisteravond nog wel, nu weet ik het natuurlijk niet!"Laat Oom nu die nacht met vrouw en pleegdochter ondergedoken zijn!Toen ik dat die middag hoorde schrok ik wel even!

Toen de heren zo'n $1^1/2$ uur hadden rondgesnuffeld kregen ze trek in koffie. Ze gingen daartoe naar een café aan de overkant,vanwaar ze ons huis precies in het oog konden houden.Mij werd ten strengste verboden het huis te verlaten of iemand te ontvangen.
Ze hadden echter hun hielen nog niet gelicht of er verscheen een meisje, dat aan de achterdeur kwam kloppen en dat door de Elster politie gestuurd was om te vragen of ik hun hulp nodig had.
Ze ging op mijn ontkennend antwoord snel weer weg en door alle emoties vergaten wij de achterdeur weer achter haar op slot te doen.
Tot mijn grote schrik hoorde ik,even nadat de huiszoeking was hervat,de achterdeur opengaan en een luide stem die riep:Melkboer!!

Broer van Clara in een werkkamp, Maximilian. Later Westerbork, Barneveld, Theresienstadt.
Maximilian beheerde eerder een fabriek in Tilburg van een broer van David Hollander

Uit: RAN 146, inv.nr. 50 (Rogier); verslag oorlogsjaren Clara Drielsma, onderduikster in Nijmegen en medewerkster Joodse School aan de Smetiusstraat. www.oorloginnijmegen.nl

Ik dacht,dat mijn hart stil stond en dat ik nu mijn koffertje wel kon pakken,want het was ten strengste verboden Joden iets thuis te bezorgen. Mijn tijd was echter nog niet gekomen,want de Nijmeegse politie zei: "Laat maar wachten,hoor!"Hij had er blijkbaar geen erg in,dat hier nu werkelijk een verbod werd genegeerd en in deze dagen werden de mensen om minder erge dingen dan het negeren van een verordening gearresteerd. Ook na deze geschiedenis was er algemene opluchting,dat ik er zo goed was doorgerold.

Onze politie in Elst was fantastisch en heeft ons enorm geholpen.Op allerlei wijzen.
De chef,de heer Broens,was boven alle lof verheven.
Eén van de staaltjes,die hij heeft uitgehaald,doet mij nog altijd glimlachen als ik er aan denk.
Er kwam een verordening af,waarbij werd bepaald,dat Joden op een bepaalde datum hun fietsen moesten inleveren.
Nu bezat ik een heel oude fiets en een keurige nieuwe.
Deze laatste bracht ik naar een familie op een boerderij even buiten Elst.O p het oude exemplaar trapte ik op de datum van inlevering naar het Gemeentehuis.
`s Avonds laat werd ik opgebeld door Broens.Hij verzocht mij tegen 12 uur `s nachts de achterdeur open te zetten,want hij moest mij spreken. Het bleek,dat twee felle N.S.Bers,Matthijssen en Herberts,bij hem waren gekomen om te informeren,wat ik voor fiets had ingeleverd.De laatste dagen had Matthijssen mij op een heel oude fiets zien rijden,terwijl hij mij van te voren meermalen op een nieuwe had gezien.
De heer Broens beweerde toen,dat hij graag bereid was de heren zelf te laten kijken,want ik had mij maar aan de verordeningen te houden!,maar hij moest ze verzoeken de volgende morgen zodra het maar licht was terug te komen,daar in de opslagruimte geen verduistering was en hij dus geen licht kon maken.

Hij is toen midden in de nacht naar de boerderij gegaan om mijn fiets op te halen en stond devolgende morgen de twee N.S.B.ijveraars op te wachten met een minachtend gezicht en verklaarde,dat ik inplaats van één zelfs twee fietsen had ingeleverd,zoals ze zelf konden zien.En hij vroeg of mij niet vonden,dat vooral mijn Moeder al genoeg leed te dragen kreeg, dat er nog een extra schepje boven op moest.
Meesmuilend dropen ze af,waarna Broens de goede fiets weer terug heeft gebracht naar de veilige schuilplaats op de boerderij.

Van de goederen,die wij hebben trachten te redden,is vrijwel alles verloren gegaan.Een deel werd vernield en gestolen bij vrienden,die zelf ook alles kwijt zijn geraakt.De Betuwe werd immers één groot strijdtoneel! Een ander deel zijn wij op een veel vervelender wijze kwijt geraakt.
Zo gaf mijn Moeder haar sieraden in bewaring aan een zuster van het Groene Kruis in Elst.Na de oorlog bleek zij alleen een waardeloze kralen ketting van mij te hebben.Waar bleef de rest?
De boeken van mijn broer gaf ik in bewaring aan de inmiddels overleden ds Plooy in Elst.Heel toevallig had hij na de oorlog zijn gehele bibli-

Politie Elst, Broens. Matthijssen, Herberts

Uit: RAN 146, inv.nr. 50 (Rogier); verslag oorlogsjaren Clara Drielsma, onderduikster in Nijmegen en medewerkster Joodse School aan de Smetiusstraat. www.oorloginnijmegen.nl

otheek terug gekregen,maar de boeken van mijn broer waren er niet bij. Hij heeft mij echter nooit gevraagd zelf eens te komen kijken of er soms iets tussen zat,wat van ons was.
Zijn dochter,die mijn gouden horloge zou bewaren en dit blijkbaar zolang in gebruik had genomen,is het kwijt geraakt bij een granaatinslag, hetgeen natuurlijk mogelijk is.
Toevalligerwijs zagen wij,toen we door de ruiten bij de familie Plooy binnen keken,daar precies hetzelfde Perzische tapijt op de grond liggen als wij voor de oorlog hadden en wat bij onze buren was gestolen in de bevrijdingstijd.
Het had jaren bij onze vrienden en buren gelegen.Ook zij waren verrast door de treffende gelijkenis,evenals hun dienstbode,die het zo lang had schoon gehouden.
Maar te bewijzen viel er van al deze dingen niets!
Tenslotte zijn de andere verliezen,die wij geleden hebben zoveel ernstiger dan deze materiële,dat ik mij er niet meer druk om kan maken.
Bovendien is het gevaarlijk met beschuldigingen aan te komen als je de bewijzen niet in handen hebt.Inplaats van beschuldigingen te uiten kan ik danook beter over toevalligheden spreken!

En het is heerlijk te kunnen zeggen,dat ik veel meer goeds dan slechts van de Elstenaren heb ondervonden.Onze buren aan beide kanten wareh fantastisch.De familie Waterreus,over wie ik al eerder heb gesproken,behoort nog steeds tot mijn beste vrienden.
Aan de andere kant woonde de familie van Dijk.Meneer van Dijk was een oud-Indisch-militair.Hij had in 194o een baantje bij de Raad van Arbeid. Hij hield ons geregeld op de hoogte van de berichten,die over de Engelse zender kwamen en op de feestdagen van ons Koninklijk Huis inviteerde hij ons en dan hing binnenshuis de vlag uit;hij trok zijn oude gala-uniform aan en als ons volkslied door Radio Oranje werd doorgegeven stond hij stram in de houding alsof er geen vijand ons land was binnengedrongen.
Ik weet wel,dat dit geen heldenfeiten waren,waardoor de oorlog gewonnen kon worden,maar ons gaf het iets,waardoor wij gesterkt werden en ik zal deze herinnering aan hem ook nooit vergeten.Hij is helaas,zo maar op straat,op een dag,dat er weer wat te vereffenen viel,met enkele andere burgers uit Elst,neergeknald.Hij heeft de bevrijding niet beleefd.

Veel hebben wij ook te danken aan de familie Vink.Meneer Vink heeft nog moeite gedaan mijn broer uit de gevangenis te krijgen,door met de oud-Elstenaar Joost de Ruyter,de rechterhand van Mussert,te gaan spreken. Wij hoorden dat pas veel later.De Ruyter zei voor een Jood niets te kunnen doen.Wel bood hij de Heer Vink aan te proberen zijn beide schoonzoons,die als officier in Stanislau gevangen zaten,vrij te krijgen.De heer Vink dankte voor deze "eer".
De zoon,Wim Vink,stond bij de N.S.B.in een zeer slecht blaadje.Hij was veel te Judenfreundlich.
Eens stonden wij bij het station samen te praten,toen wij 4 mannen in zwarte uniformen zagen naderen;wij dachten hoge N.S.Bers.Ik verzocht hem naar binnen te gaan en mij alleen het perron op te laten gaan.Het had geen zin narigheid uit te lokken.

Uit: RAN 146, inv.nr. 50 (Rogier); verslag oorlogsjaren Clara Drielsma, onderduikster in Nijmegen en medewerkster Joodse School aan de Smetiusstraat. www.oorloginnijmegen.nl

Nauwelijks was ik op het perron of daar naderden de mannen,die geen N.S.Bers bleken te zijn,maar Duitse officieren.Eén kwam er met uitgestoken hand op mij toe en toen ik dit gebaar negeerde begon hij me vreselijk uit te schelden en zei,dat het geen manier was,dat ik hem overdag in het publiek niet wilde kennen,maar dat ik me er niet voor geneerde hem 's avonds,als ik met hem uit ging een hoop geld af te zetten.
En of ik hem nu al zei,dat ik hem heus niet kende,het hielp allemaal niets en hij riep maar:"Sie sind ja Fräulein So und So! Tenslotte,toen het me begon te vervelen,zei ik met een buiging op mijn gelegenste wijzende enkel maar "Bitte"!!!Hij schrok zich een ongeluk en rende weg naar de drie anderen,tot groot vermaak van de omstanders,die dit alles met veel interesse hadden gevolgd.Er stond echter ook een N.S.Ber in de buurt,wat weer niet zo leuk was,omdat je niet wist,hoe je,al kon je er niets aan doen,toch weer dank zij hem de rekening gepresenteerd kon krijgen.
Er waren wel meer omstandigheden,waarbij de omstanders geamuseerd toekeken, maar waarbij bij mij altijd de gedachte naar voren kwam,dat er ergens een addertje uit het gras zou kunnen springen.

Toch waren er ook verschillende ogenblikken,dat de glimlach het won van de traan.
Zo gebeurde het eens,dat mijn Moeder en ik in een overvolle trein in Nijmegen stapten.We droegen nog geen ster,maar hadden al wel een J.op ons persoonsbewijs.
Voor mijn Moeder was er nog een plaatsje vrij en ik bleef staan.Eén compartiment verder was een lege plaats naast een Duitser.Hij wenkte mij om te komen zitten,hetgeen ik weigerde.Ik zei,dat de plaats bezet was door iemand,die even op het perron stond.Hij zei,dat dit nonsens was.Punt één had die Meneer dan maar niet weg moeten gaan en verder zou het ook geen manier zijn te gaan zitten als er een dame zou moeten blijven staan.
Om verder gezeur te voorkomen ging ik toen maar zitten.Nauwelijks gezeten begon hij echter meteen tegen mij te praten en ik antwoordde onwillig met ja of nee.Ik vond het reuze vervelend en de mensen in de buurt begonnen al lelijk te kijken.Ten einde een verder gesprek te voorkomen sloeg ik de grote kraag van mijn mantel op,zodat mijn gezicht aan de kant waar hij zat verborgen was.
Toen verhief hij zich in zijn volle lengte en schreeuwde naar de overkant: "Hallo,machen Sie das Fenster zu,die Dame friert!" Tableau!

Eind 1942 besloot mijn oudste broer,die toen in de Javastraat in Nijmegen woonde,met zijn gezin onder te duiken.
Mijn Moeder voelde hier niets voor en eigenlijk wisten wij toen ook de weg nog niet,die tot een dergelijke stap kon leiden.
Zo stonden bij ons thuis dus 2 gepakte rugzakken te wachten op het moment, dat de grote reis zou aanvangen.
Als er 's avonds voor onze deur een auto stopte dachten we,dat het zo ver was.Maar "het moment" is gelukkig nooit gekomen.
Een kennis van ons,die ook bij de onderduik van mijn broer betrokken was, wees mijn Moeder er op,dat ik mogelijk nog een heel leven voor mij had en dat zij,zo zij het niet voor zich zelve deed,voor mij moest onderduiken.

Uit: RAN 146, inv.nr. 50 (Rogier); verslag oorlogsjaren Clara Drielsma, onderduikster in Nijmegen en medewerkster Joodse School aan de Smetiusstraat. www.oorloginnijmegen.nl

Zij was toen onmiddellijk bereid.
De bewuste kennis was de heer Langeraar uit Nijmegen,die ook vele anderen (o.a. mijn Oom en Tante) met allerlei behulpzaam is geweest.
Hij is enkele jaren geleden overleden.
Hij zond ons iemand,die contacten onderhield met een organisatie,die onderduikers zou weghelpen.Op welke manier wist ik toen gelukkig nog niet, anders waren wij misschien nooit weg gegaan!
Wij kregen bezoek van Mevrouw van Dorp.Zij kwam uit Indië.Haar man was één van de eersten,die opgehaald werd als gijzelaar.
Zij woonde met haar kinderen op een zeer grillig gebouwd bovenhuis boven de oude zaak van Van Hout Ververgaard in de Broerstraat,Nijmegen.De ingang van dit huis bevond zich in een steeg,die achter Vroom & Dreesmann uit kwam.Dit huis leende zich uitermate goed voor allerlei geheimzinnige praktijken.

Mevrouw van Dorp zou eerst zorgen voor een goed onderkomen voor mijn broer en daarna ons een seintje geven.
De kinderen van mijn broer waren al weggebracht.Mevrouw van Ewijk zou ze doorgeven aan een relatie uit Twente,die ze daar bij twee verschillende families zou onderbrengen.
Onderweg zei het 5-jarige broertje,dat in tegenstelling tot zijn 7 jarig zusje nog geen ster behoefde te dragen:"Von,je mag niet op straat,ga gauw naar huis,je hebt geen ster op!"
Beide kinderen hebben tot het einde van de oorlog bij de respectievelijke families gezeten en hebben er een liefdevol tehuis gevonden.De pleegouders verheugen er zich nog steeds in"hun kinderen" tot zulke flinke en vrije jonge mensen te zien opgroeien.En het stemt vooral de pleegmoeder van Yvonne tot grote dankbaarheid,dat ze eerstdaags als getuige bij het huwelijk van haar pleegdochter zal mogen optreden.

Op de Zondag na Kerstmis 1942 kreeg ik een boodschap van de eerder genoemde Heer Kameraad uit Elst,dat hij me wilde spreken.Hij zei mij,dat, zo wij van plan waren onder te duiken,wij dit onmiddellijk moesten doen.
Er was nl.de avond te voren een andere Joodse familie ondergedoken en de N.S.B.burgemeester,die dit ter ore gekomen was,was hierover woedend.
Hij moest het doorgeven aan de S.D.in Arnhem en de Heer Kameraad vreesde, dat voor ons hieruit represailles konden voortvloeien en adviseerde ons zo snel mogelijk weg te gaan.Hij vond het al erg genoeg,dat zijn eerste waarschuwing destijds voor mijn broer te laat was gekomen.
Wij lieten contact zoeken met Mevrouw van Dorp,die ons nog diezelfde avond kwam halen.Onze hond werd naar een boerderij een paar kilometer buiten Elst gebracht.
Mevrouw van Dorp nam ons mee naar haar huis,waar toen ook mijn broer en schoonzuster nog verbleven.
Toen zij door een organisatie-man werden gehaald,betaalden zij f.2000.- voor directe kosten en ze zouden verder voor een maandelijks pensiongeld moeten zorgen.
De man,die mij zeer onsympathiek en onbetrouwbaar voorkwam,vroeg mij ook maar vast het bedrag te storten,dat ik voor Moeder en mij direct moest betalen.Waarom weet ik zelf niet,maar ik zei,dat ik het geld nog niet in mijn bezit had en het hem wel ter hand zou stellen als hij ons kwam halen.

Onderduik Henri Drielsma Cohen en kinderen; kinderen naar Twente; Onderduik Clara en haar moeder. Hulp voor Clara en eerder ook voor Jonas Drielsma van Langelaar uit Nijmegen

Uit: RAN 146, inv.nr. 50 (Rogier); verslag oorlogsjaren Clara Drielsma, onderduikster in Nijmegen en medewerkster Joodse School aan de Smetiusstraat. www.oorloginnijmegen.nl

Hij beloofde mijn Moeder gouden bergen;ze zou in een keurig gezin komen, waar haar geen enkel gevaar bedreigde,want alles en iedereen was ingeschakeld om haar te beschermen en ze zou naar een plaats gaan,waar de politie geen enkel lek vertoonde.Over een paar weken mocht ze zelfs haar hond,waar ze zoveel van hield,laten komen.

Mijn broer vertrok `s middags tegen donker.De volgende morgen al kwam er een telefonische boodschap van hem,dat er onmiddellijk iemand naar een bepaald adres in Utrecht moest komen.Er was iets mis!

Het bleek,dat ze de vorige avond naar een achterbuurt in Utrecht waren gebracht bij een zeer onguur uitziende man,die er prat op ging,dat hij zoveel zwart handelde,hetgeen hem overigens al meerdere malen met de politie in aanraking zou hebben gebracht.Het was er onbeschrijfelijk smerig Zij werden naar een kamertje gebracht,waar een kapotte wastafel stond en een bed,dat wemelde van het ongedierte.Daar de man en zijn vrouw diezelfde avond naar een bruiloft moesten,zagen mijn broer en schoonzuster kans er ongezien van door te gaan.naar een vriendin,die kinderarts in Utrecht was.Ze konden daar echter niet blijven en zijn via vele omzwervingen, dank zij de heer Kempkes,op een goed adres in Limburg beland.

Natuurlijk moesten wij toen ook bij Mevrouw van Dorp weg.Het zou veel te gevaarlijk zijn als de contactman ons daar nog zou vinden.
Zij bracht ons naar de familie Dijkstra op de Groenewoudseweg.Meneer Dijkstra was een oud-officier en destijds administrateur van een Woningbouwvereniging.Wij vonden daar een zeer gastvrij onthaal,maar kregen meteen te horen,dat ons verblijf daar van zeer tijdelijke aard zou moeten zijn.
Na enige tijd belandden wij toen bij Mej.van der Kooy,die een naaischool hield op een bovenhuis vlak bij het Hertogplein.
Dit is het enige van alle adressen,waar wij kortere of langere tijd zijn geweest,dat wij onveilig vonden en waar wij ons ook heel naar voelden.
Ik liep op een avond naar de Heer Harting en dank zij hem,konden wij bij de familie Kersten in de Tooropstraat komen.

Mevrouw Kersten had een sigarenzaak en Meneer was bakker.Zij hadden toen nog geen kinderen.Toen Mevrouw werd gevraagd of zij bereid was ons onderdak te geven,vroeg zij de mening hieromtrent van haar kapelaan.Die antwoordde haar;"Het is veel te gevaarlijk om U dit zo maar aan te raden,maar het is te mooi werk om het U af te raden".Toen wist zij wat haar te doen stond en opende zij haar deur voor ons.

Inmiddels was wel gebleken,dat de eerder genoemde organisatie volkomen fout was; eerst werd de slachtoffers al het geld en de dingen van waarde, die zij bezaten ontfutseld,daarna werden ze aan de Duitsers overgeleverd, hetgeen de verraders ook weer het nodige opleverde.Zo zijn verscheidene families hun ongeluk tegemoet gegaan.

Zoals ik al eerder heb opgemerkt,genoot mijn Moeder een zwakke gezondheid en daarom stond zij onder geregelde controle van een huisarts.
Toen wij onderdoken nam onze vriend,dr van Ewijk deze taak op zich.

Uit: RAN 146, inv.nr. 50 (Rogier); verslag oorlogsjaren Clara Drielsma, onderduikster in Nijmegen en medewerkster Joodse School aan de Smetiusstraat. www.oorloginnijmegen.nl

Begin 1943 moest hij echter zelf onderduiken en toen nam dr Kras de zorg voor mijn Moeder van hem over.Dr van Ewijk verliet zijn vrouw met de woorden:"Ik weet,dat jij je helemaal inzet voor het ■ illegale werk, maar beloof me,dat je onze kinderen hier niet in zult betrekken.Mochten zij echter uit zich zelf hieraan gaan medewerken,houd ze dan niet tegen,maar sta ze met raad en daad ter zijde!"

Wij waren pas een paar weken bij de familie Kersten,die buitengewoon goed voor ons was,toen op een morgen de winkeldeur openging en de N.S.B. politie,de Ruyter,verscheen.Toevallig was ik boven in de gang en hoorde ik,wat hij kwam doen.
Hem was ter ore gekomen,dat de familie Kersten naar de Engelse zender placht te luisteren en nu kwam hij de radio in beslag nemen.
Mijn Moeder,die nog op bed lag,kon ik waarschuwen en vragen rustig te blijven liggen.Mevrouw Kersten had al eerder gezegd,dat zij haar in geval van nood voor een zieke oude Tante zou laten doorgaan.Mijn Moeder had een zeer Arisch uiterlijk en een vals persoonsbewijs.

Ik klom via een noodtrap door een luik naar het dak en ging een paar huizen verder achter een schoorsteen liggen.'t Was begin Maart en vrij koud, maar gelukkig was er een beetje zon.Toen ik na enige tijd eens wat rechter op ging zitten,keek ik precies op een Duitse wacht,die op de Prins Hendrikkazerne de omtrek stond te verkennen.Waarschijnlijk dacht hij,dat ik een beetje wilde zonnebaden.
De familie Kersten had enkele benauwde ogenblikken,want toen zij mij,nadat de Ruyter verdwenen was,op het dak gingen roepen,kregen ze geen antwoord en zagen ze me aanvankelijk ook niet.Ik wist immers niet wié me kwam zoeken en hield me doodstil toen ik voetstappen hoorde.Pas toen ik hun stemmen herkende kwam ik voor de dag.'t Was tenslotte een hele opluchting,dat alles zo goed was afgelopen.
Maar .....natuurlijk moesten wij weer weg!Een Duitse schoonzuster van de familie had ze dit gelapt.Gelukkig had ze geen notie van onderduikers!
Precies tegenover de zaak van de familie Kersten was de apotheek gevestigd van een kennis van mij,mej.C.van der Ploeg.
Ik stuurde haar een boodschap en toen ze alles hoorde,zei ze:"Laten ze maar met mij naar huis gaan."Ze woonde met haar Moeder onder aan de B. en Dalseweg.
Omdat we rekening hielden met het feit,dat het huis van de familie Kersten in het oog gehouden zou worden en wel speciaal 's avonds,besloten wij gewoon op klaarlichte dag en zonder bagage de deur uit te wandelen.

Ook ons verblijf bij de Dames van der Ploeg was maar van korte duur. Maar we later hoorden,moesten wij plaats maken voor andere Joodse onderduikers,die daar een plaats beloofd was.

Via de dienstbode van de familie Dijkstra kwamen wij toen op het adres waar wij het einde van de oorlog konden afwachten.Het was bij de familie Bongaards aan de Lage Markt 45.
De familie bestond uit drie personen;Meneer Bongaards,die kapper was van zijn beroep,zijn vrouw en de bijna 16 jarige zoon Bob.
Toen wij er 's avonds aankwamen,zat de familie om de tafel geschaard.
Om maar een gesprek met hem te beginnen zei ik tegen de zoon des hui-

Uit: RAN 146, inv.nr. 50 (Rogier); verslag oorlogsjaren Clara Drielsma, onderduikster in Nijmegen en medewerkster Joodse School aan de Smetiusstraat. www.oorloginnijmegen.nl

zes" Jij bent zeker ook wel erg anti-".Hij gaf eigenlijk geen antwoord en al spoedig bleek,dat hij zelfs zeer pro Duits was.
Deze jongen,leerling van een U.L.O.,wiens grootste ideaal het was om vliegenier te worden,had een enorme bewondering voor alles,wat met de luchtmacht te maken had.En eigenlijk belandde hij op deze wijze in het vijandelijk kamp.
Nadat wij ruim een jaar bij zijn Ouders ondergedoken waren,nam hij dienst in het Duitse leger en werd hij bij de luchtmacht ingedeeld.

Zijn Ouders ontvingen slechts een korte tijd bericht van hem.Daarna hoorden zij nooit meer iets.Het enige wat zij nog aan de weet zijn gekomen is, dat hij in September 1944 gezien zou zijn op een vliegveld in de buurt van Parijs.Alle informaties via het Internationale,Het Nederlandse Rode Kruis, Genève en Rome,zijn op niets uitgelopen.Zijn naam komt op geen enkele lijst voor.
Veel narigheid hebben wij door hem niet ondervonden,al was zijn houding voor ons verre van plezierig.Als de schettermuziek van de Duitse radio of het Zondagmiddag-cabaret van Paulus de Ruyter een beetje te hard door klonk,trachtten wij onze aandacht maar op andere dingen te concentreren.
Van verraad is nooit enige sprake geweest;waarschijnlijk mede door het feit,dat hij er zich van bewust was,dat hij dan zijn ouders,die sloofden om het hem zo goed mogelijk te geven en hem verder te kunnen laten leren, mee in het ongeluk zou sleuren.
Deze Ouders zijn buitengewoon goed voor ons geweest.Vol vriendelijke genegenheid.Elke vorm van winstbejag was ze vreemd.Wij betaalden er een zeer redelijke pensionprijs en ze hebben al die tijd werkelijk alles gedaan om ons het leven zo prettig mogelijk te maken.
Zij kenden eigenlijk geen angst en daar wij nooit een moment op straat gingen,was er een prettige,rustige sfeer in huis en we hadden ons eigenlijk allemaal overgegeven.We wisten,dat er verder niets gedaan of gelaten kon worden om de veiligheid te verhogen.
Het huis leende zich uitstekend voor het verbergen van onderduikers.
De ingang van de kapperszaak was aan de Lage Markt.Achter de zaak was een lange gang,waarop de woonkeuken en een tussenkamer uitkwamen.Helemaal aan het einde van die gang was de kamer,waarin wij huisden.
Wij keken dus uit op de Waalkade en hadden geen overburen.Aan de ene kant vormde een pakhuis de begrenzing en aan de andere kant,met een stukje tuin er tussen,woonde de familie de Bok.
In onze kamer was een openslaande deur en een groot raam.Dit maakte het voor onze geregelde bezoekers mogelijk om,ongezien door de klanten van de zaak,bij ons binnen te wippen.
De familie de Bok vertelde mij later,dat zij nooit enige notie van ons verblijf daar hebben gehad.'t Was zelfs zo sterk,dat ze weigerden mij antwoord te geven,toen ik op 17 September 1944 naar buiten liep en vroeg of het echt de Geallieerden waren,die daar bezig waren te landen.Ze zeiden tegen elkaar:"Laat dat N.S.B.wijf maar stikken!"Ze dachten,dat ik de een of andere relatie van het meisje van Bob Bongaards was.

Het huis was zo oud en zo vochtig,dat het zelfs zomers bij de grootste hitte nog kil was.'t Behang viel van het vocht van de muren en overal waren kieren en reten.Onze kamer gaf toegang tot een ruimte,waar een

Uit: RAN 146, inv.nr. 50 (Rogier); verslag oorlogsjaren Clara Drielsma, onderduikster in Nijmegen en medewerkster Joodse School aan de Smetiusstraat. www.oorloginnijmegen.nl

trap kon worden uit getrokken,die naar boven leidde.
Zo konden wij dus ook ongemerkt onze slaapkamer bereiken.
Er was ook een schuilhok gemaakt,wat we nooit hebben gebruikt en wat me achteraf bezien ook bepaald onvoldoende voorkomt.
Als Mevrouw Bongaards bezoek kreeg,waarvan ze kon veronderstellen,dat ze in een onbewaakt ogenblik naar achteren zouden kunnen lopen,zorgden wij dat we weg waren.
Eéns zijn we overlopen door een agent,die via de openstaande deur binnen kwam lopen om ons te waarschuwen(hetgeen hij huis aan huis deed) dat er gevaar bestond voor het vollopen van de kelders aan de Waalkade, na het bombarderen van de stuwdammen bij Stuttgart.
Ik hoorde hem aan,bedankte hem en hij ging zonder enige argwaan weg,

Ook kwam eens een klant van de Heer Bongaards binnengelopen,toen ik alleen in onze kamer bezig was.Ik liep naar de gang en riep:"tante Co, hier is een meneer voor U".Mevrouw Bongaards speelde het spelletje meteen mee en hing een verhaal op over een nicht uit Rotterdam,die bij haar logeerde en ziek was geweest.Dit laatste vanwege mijn bleke uiterlijk!

Mijn Moeder,die al jaren suikerziekte had en zich streng moest houden aan een voorgeschreven dieet,terwijl zij ook insuline-injecties kreeg, stond behalve onder controle van haar huisarts ook onder toezicht van dr Enneking.Hij verschafte haar ook de benodigde insuline.Dit alles gratis!!
Veel van wat op de bonnen niet verkrijgbaar was kreeg mijn Moeder door bemiddeling van de Heer Kempkes.Moeder is,wat dat betreft,niets te kort gekomen.De Heer Kempkes reed meermalen tot diep in Limburg om boter,eieren en vlees voor haar te halen.
Ik zal nooit vergeten hoe op de avond voor Kerstmis 1943 een auto stopte, waaruit de Heer Kempkes stapte,beladen met vlees,boter,eieren,krentenbrood,een witte cyclame en .....eierkolen!
Hij was dag en nacht voor ons en voor velen anderen in de weer en zette naast zijn materiële bezit ook zijn hele persoonlijkheid in voor de goede zaak.Wij zijn hem heel veel dank verschuldigd,terwijl een woord van hulde aan zijn Vrouw hier zeker ook op zijn plaats is,daar zij onder alle omstandigheden steeds naast hem stond.

Veel bonkaarten kregen wij door bemiddeling van Kapelaan Sloot uit Elst. Soms werden ze mij ook voor anderen in bewaring gegeven.Dan rolde ik ze gewoon met een verduisteringsgordijn mee op tot ze weer werden weggehaald en doorgegeven.
Op de een of andere manier(ik weet op het ogenblik niet meer hóe) kwamen wij in contact met een verzetsman (Frieso van Hoorn uit Hengelo) uit Twente.Hij werkte destijds onder de naam Jan-Willem Frieso en woonde in Enschede.Hij voorzag ons van nieuwe persoonsbewijzen,die hij had laten inschrijven in het bevolkingsregister van Amsterdam.Daarop werd later een verhuizing naar Nijmegen aangetekend voor mijn Moeder.

Toen Moeder in begin Juni '44 kwam te liggen,liet het zich aanvankelijk niet zo erg aanzien.Het nare was,dat ze na een herhaling van de lichte attaque haar stem verloor.Dit was erg zielig.

Bonkaarten via Kapelaan Sloot, Elst. Persoonsbewijzen van Frieso van Hoorn (naam toen: Jan-Willem Frieso) uit Enschede

Uit: RAN 146, inv.nr. 50 (Rogier); verslag oorlogsjaren Clara Drielsma, onderduikster in Nijmegen en medewerkster Joodse School aan de Smetiusstraat. www.oorloginnijmegen.nl

De laatste dagen werd er dag en nacht bij haar gewaakt.Mevrouw van Dorp en Mevrouw van Ewijk waren zoveel mogelijk aanwezig en wisselden elkaar af.Op 6 Juli was iedereen zo dood op,dat besloten werd voor de nacht de hulp van een Zuster uit de illegaliteit in te roepen.Men vond het ook nodig,dat ik eens enkele uren zou gaan liggen.
Tegen middernacht klonk het eerste luchtallarm.Met drommen vlogen de geallieerden over.Het nog jonge Zustertje was doodsbang.Het geheel was danook wel erg luguber;te moeten waken bij een ondergedoken oude dame, die daar lag te sterven op een zolderkamertje van een bouwvallig huis aan de Waal,terwijl het gedreun van de ronkende motoren van de overvliegende bommenwerpers uren doorging.
Ik ging haar boven gezelschap houden.Hoewel ik anders zeker niet heldhaftig te noemen was,was ik toen helemaal niet bang en zelfs rustig.
Er was eigenlijk een zware verantwoording van mij afgenomen,want ik had het gevoel,dat niets mijn Moeder,die bewusteloos was,meer kon deren en daar zij nog slechts een wijle van de dood was verwijderd,zouden de Moffen haar ook niet meer levend in handen krijgen.

Zo gauw zij 's morgens de straat op mocht ging de Zuster weg en bleven Mevrouw Bongaards en ik samen achter.Juist op het moment,dat Mevrouw Bongaards even naar beneden moest,sloeg Moeder nog éénmaal haar ogen op, om ze daarna voor altijd te sluiten.
Doordat zij al enige tijd bewusteloos was is mij een afscheid bespaard gebleven en gelukkig kwamen wij ook niet voor de moeilijkheid te staan, dat zij de wens te kennen zou geven om mijn oudste broer,die zo dicht in de buurt zat,nog te willen zien,hetgeen zonder zeer veel gevaar niet mogelijk geweest zou zijn.

Enkele weken voor haar dood zei Moeder op een morgen tegen mij,dat ze dacht,dat ze niet meer beter zou worden en ze was hier erg verdrietig onder.Naar waarheid kon ik haar toen antwoorden,dat dr Kras mij gezegd had,dat het allemaal nog best een heel eind in orde zou kunnen komen en dat ik haar mijn woord gaf,dat dit niet maar een verzinsel van mij was om haar gerust te stellen.
Diezelfde middag vertelde dr Kras mij,dat er een ongunstige wending in haar toestand was gekomen en dat hij weinig hoop op herstel kon geven.
Ik was erg dankbaar,dat ik dit pas na het gesprek met mijn Moeder te horen kreeg.

Ik weet,dat zij graag de bevrijding beleefd zou hebben.Zij maakte er zich evenwel een volkomen onjuiste voorstelling van en leefde zo'n beetje in wensdromen.
Zo speelde zij op het laatst met de gedachte,dat de Duitsers het doodsbericht van mijn broer hadden gezonden om te plagen en dat het best mogelijk was,dat hij ergens in Rusland of zo kon zijn.
Haar oudste zuster,die gedeporteerd was,stelde zij zich bij vrienden in Amsterdam voor.En toen zij hoorde,dat twee van haar vriendinnen (de dames Gersons en van der Hove uit Nijmegen;twee zusters) waren gepakt, zei ze:"Misschien hebben ze het best gezellig in Westerbork en vinden ze wel mensen om mee te bridgen".
In het begin sprak ik haar tegen.Later besefte ik,dat ik haar beter de illusie kon laten.

Uit: RAN 146, inv.nr. 50 (Rogier); verslag oorlogsjaren Clara Drielsma, onderduikster in Nijmegen en medewerkster Joodse School aan de Smetiusstraat. www.oorloginnijmegen.nl

Moeder placht ook te zeggen:"Jan Kempkes heeft gezegd,dat hij me onmiddellijk na de oorlog komt halen,een half uur nadat we vrij zijn.Dan moeten wij fatsoenshalve wel eerst even met hem mee naar huis gaan om zijn vrouw te begroeten,maar ik wil zo gauw mogelijk naar huis.En dan ga jij meteen de hond halen!"
Hoe anders was de werkelijkheid!Zij zelf was er niet meer.Elst lag maanden onder granaatvuur en mocht als Niemandsland door geen vrouw worden betreden
De familie Kempkes was met alle andere inwoners van Elst ge"evacueerd.
Onze hond,die geregeld van de boerderij had weten te ontsnappen en dan jankend voor de deur van ons huis ging liggen,was op een dag door een Duitser meegenomen.
Het was een prachtige en wat meer zegt,een lieve en schrandere spaniël.
Ik had Moeder nooit verteld,dat hij weg was.Ze zou het zich zeker erg aangetrokken hebben;te meer,waar mijn Broer ook zo dol op het dier was en in alle brieven,die wij van hem uit zijn gevangenschap kregen,vroeg hij naar de hond.
Ik was er zelf ook eerst erg verdrietig over,maar besefte al gauw,dat hij het niet slecht zou hebben.Het was immers een feit,dat de moffen voor een hond heel wat meer gevoel hadden,dan voor een mens en zeker meer dan voor een Jood!!Ze waren te sentimenteel om een dier kwaad te doen!
Natuurlijk mag je niet generaliseren en ik weet heel goed,dat er ook Duitsers bij waren,die maar gestuurd waren.Die beslist niets voor het regiem voelden.
Zo kwam er een Duitse jurist terecht in het pension,waar mijn vriendin, Mej.Laanbroek,woonde.Op Oranjesingel 17.in Nijmegen.
Hij zat op het een of andere bureau in de Gr.van Roggenstraat en Mej.Laanbroek,die provisor was in de apotheek van Zijnen Wartel,vooraan op de B. en Dalseweg,ontmoette hem enige keren per dag als ze beiden op weg waren naar hun werk of thuis kwamen.Al in het begin had hij haar,toen ze beiden tegelijk de voordeur in kwamen,aangesproken.Hij stelde zich voor en wilde een gesprek beginnen,maar mijn vriendin sneed hem onmiddellijk de pas af door hem haar houding tegenover alle Duitsers,zonder uitzondering,in Nederland kenbaar te maken.Hij respecteerde haar houding en sindsdien groette hij haar alleen als hij haar,wat slechts een enkele maal gebeurde,in burgerkleding tegen kwam.
Toen hij ons echter samen tegenkwam en ik voor het eerst mijn Jodenster moest dragen,groette hij ons,ondanks zijn uniform,met veel nadruk.
Later heeft hij mijn vriendin nog eens aangesproken om haar te vragen of zij wist of er een afdeling van de Christian Science in de buurt was.

Mijn Moeder is gestorven op de dag,dat er in het Kronenburgerpark aanslagen waren gepleegd op Duitsers en N.S.Bers.Natuurlijk werden er toen zware straffen opgelegd en zo moest o.a.de bevolking van Nijmegen om 7 uur binnen zijn.Daar het op 7 Juli was,was het om zeven uur à avonds helder licht.
Bovendien werd er een groot aantal (ik meen 3000) S.S.ers naar Nijmegen gezonden voor het verrichten van huiszoekingen.
Er was dus geen sprake van,dat iemand die dag een lijkkist zou durven vervoeren naar een "duister" adres.De betrouwbare Broeder van de G.G.D.(een relatie van dr van Ewijk) was ziek,waardoor van vervoer naar een ziekenhuis ook niets kon komen.Ongebluste kalk was in de hele stad niet te krijgen.

Uit: RAN 146, inv.nr. 50 (Rogier); verslag oorlogsjaren Clara Drielsma, onderduikster in Nijmegen en medewerkster Joodse School aan de Smetiusstraat. www.oorloginnijmegen.nl

Op straat leggen was ook niet mogelijk onder deze omstandigheden,waar niemand in het donker buiten mocht en de controle zo was verscherpt. Bovendien had mijn Moeder vroeger al eens gezegd,dat ze het vreselijk zou vinden als ze wist,dat dit ooit met haar zou gebeuren.
Mevrouw Bongaards zei toen tijdens dat gesprek,dat ze allereerst zou proberen ons naar een ziekenhuis te laten brengen als ons iets overkwam, maar dat ze anders een graf zou trachten te delven in de lemen vloer van de kelder onder het huis.
Mijn Moeder vond dat toen een geruststellende gedachte.Daarom was het een prettig idee,dat wij toen de nood ons daartoe dwong,wisten in haar geest te handelen.

De avond van de dag ,dat Moeder gestorven was,kwamen tegen zeven uur onze vrienden bijeen.De dames van Dorp en van Ewijk verzorgden met Mevrouw Bongaards Moeder en wikkelden haar later in kleden en in een zeil.De heren Kempkes en Langeraar hakten met pikhouwelen een gat in de vloer juist onder de kamer,waar wij woonden.De verschillende kleren (de heren werkten in overalls) hadden wij zolang in een wasmachine verstopt,zodat die in geval van huiszoeking niet onmiddellijk de aandacht zouden trekken.
Omdat het natuurlijk doodstil op straat was,waren wij bang,dat het gehak extra hard zou doorklinken.En daar er alleen maar Duitsers of N.S.B.ers langs konden komen,had ik voor de ramen postgevat en bij iedere naderende voetstap,die ik zou horen,zou ik een deuntje fluiten en de maat tikken met de hak van mijn schoen,ten teken van onraad.Gelukkig was dit een overbodige maatregel,want wij werden niet gestoord.
Ook was er bij ons geen huiszoeking.Bij anderen in de buurt wel.
Mogelijk,omdat de familie Bongaards(door hun zoon,die toen sinds kort in het Duitse leger zat)als Deutschfreundlich bekend stond.

Bij het begraven zelf ben ik niet aanwezig geweest.Ik was bang,dat dit mijn krachten te boven zou gaan.Maar mijn vrienden hebben mij verzekerd, dat er niet plechtiger gebeden had kunnen worden,dan aan dit zelf gedolven graf.
Daar er niemand voor 5 uur op straat mocht komen hebben wij die nacht met zijn allen wakende doorgebracht.

Toen ik zo alleen achter bleef,maakten mijn vrienden zich zorgen over het feit,dat ik daar zo opgesloten zou moeten voortleven in een kamer, waaronder zich het graf van mijn Moeder bevond.
Eigenlijk wilden ze mij graag naar een ander adres hebben.Ik voelde hier zelf weinig voor.De Heer en Mevrouw Bongaards waren meer dan goed voor mij en ik was ook oververmoeid door alle emoties.
Bovendien betekende het reizen in Juli 1944 een groot risico.Veel meer nog wat de controles betrof,dan de beschietingen van de treinen.
Dr.Tordoir wist een plaats voor mij als leerling verpleegster in een ziekenhuis in het Gooi,waar hij de Geneesheer-directeur van kende.
Ook was er een adres in Apeldoorn.
Ik ben,niet wetende dat ik nu nog zo veel eerder bevrijd zou worden, rustig op mijn plaats gebleven.

De familie Bongaards,die ook wel eens aan een veranderingetje toe was, wilde graag een paar dagen op reis gaan.En omdat het voor hen heel onprettig zou zijn als ik alleen in huis zou moeten achter blijven,werd besloten,dat ik ook een lang week-end uit logeren zou gaan.
Ik was geïnviteerd bij Mevrouw Wolff op de Canisiussingel,die ook een Duitse generaal in huis had.Men vond,dat men mij nergens veiliger zou kunnen onderbrengen.
Ik had een persoonsbewijs op naam van Eva Carsten en ik zou doorgaan voor een nicht van een pater,met een vrijwel gelijkluidende naam,die veel bij Mevrouw Wolff aan huis kwam.Natuurlijk was het de bedoeling,dat ik de Generaal niet zou ontmoeten.
Op het laatste ogenblik kon de logeerpartij echter niet doorgaan,omdat er een Joods echtpaar was gepakt,dat in hun linnengoed het wasmerk had staan van de relatie van Mevrouw Wolff,die mij zou halen en brengen.Dit was te gevaarlijk.Gelukkig is hierdoor geen narigheid gekomen,after all.
Ik ben toen maar één nachtje alleen in huis gebleven en heb gezorgd geen geluid te maken.(Aftrekken van de W.C.en dergelijke).

Toen op 17 September de geallieerden hun aanvallen begonnen,ging ik met de familie Bongaards mee naar hun overburen om dekking te zoeken in een solide kelder.Deze kelder was gelegen onder een oud patriciershuis,hoek lage Markt-Priemstraat.Een huis met enorm dikke muren,dat zijn soliditeit overigens wel heeft bewezen toen er een bom op kwam en wij met vele buurtgenoten in de kelder zaten,zonder dat iemand enig letsel op liep.
De buurt scheen tenopzichte van mij geen argwaan te koesteren.Eén van de buurvrouwen vroeg alleen aan Mevrouw Bongaards of ik soms een man had,die ondergedoken zat.Ik "zei" zo weinig.
Ik ontmoette daar ook Pater ter Ellen,die ik al spoedig mijn ware naam en de omstandigheden,waarin ik verkeerde,vertelde.Hij heeft mij vanaf het eerste moment met raad en daad ter zijde gestaan en mij vele diensten bewezen, waarvoor ik hem oprecht dankbaar ben.

Op de laatste bevrijdingsdag van Nijmegen (of liever de laatste dag van de strijd om Nijmegen) gebeurde het,dat ik na een luchtaanval,van de schuilkelder weer naar mijn kamer liep.
Toen ik binnen kwam vond ik daar een gevluchte Duitse officier.Hij was de Waal overgezwommen en had een toevlucht gezocht in mijn kamer.Zijn wapens en kijker lagen op tafel.Hij had plaats genomen in het kleine stoeltje waarin mijn Moeder zo vaak zat.
Ik riep natuurlijk Mevrouw Bongaards en zij,die de gedachte aan haar zoon niet van zich af kon zetten,gaf deze man iets warms te drinken en voorzag hem van droge kleren.

Ik waarschuwde Pater ter Ellen,die hem persoonlijk kwam halen,ten einde hem aan de politie over te leveren.Natuurlijk ontstond er een grote oploop toen de buurt Pater ter Ellen uit ons huis zag komen,in zijn priesterkleed, met voor zich uit een Duitser,die met zijn handen omhoog gestoken liep.
En de geruchten,dat de familie Bongaards een Duitser verborgen had begonnen de ronde te doen.
Al gauw verschenen er mannen van de B.S.,die Meneer Bongaards wilden arresteren.Ik ben er toen aan te pas gekomen en heb alles uitgelegd.

Uit: RAN 146, inv.nr. 50 (Rogier); verslag oorlogsjaren Clara Drielsma, onderduikster in Nijmegen en medewerkster Joodse School aan de Smetiusstraat. www.oorloginnijmegen.nl

Ze namen toen wel genoegen met mijn explicatie,maar we moesten ons toch die middag melden op het bureau van de B.S.in de Groenestraat.
Dit was een hele opgave voor mij,want ik was niet meer gewend op straat te lopen.Ik liep immers alleen maar in een kleine ruimte binnenshuis rond en dat gedurende een heel lange tijd.
Ook psychisch was het een heel ding.Niet alleen 't weer "buiten" zijn,maar ook het zien van zoveel mensen was vreemd.Bovendien zag ik toen voor het eerst de verwoesting van Nijmegen.Met het grote bombardement van 22 Februari zaten wij wel aan de rand van het zwaarst getroffen deel van de stad, maar het is nog heel wat anders om de verhalen te horen of de beschrijving te lezen,dan om het met eigen ogen te aanschouwen.

Enkele dagen nadat Nijmegen vrij was,viel er een bom op het huis aan de Waal en werd het voor goed onbewoonbaar.
Meneer en Mevrouw Bongaards vonden onderdak bij familie en ik ging naar de van Ewijks,die toen in de Reestraat woonden.

Toen ik een beetje tot mijzelve was gekomen ging ik naar de politie en heb ik de Heer de Rooy verteld,waar en hoe mijn Moeder was overleden,waar ze begraven lag en dat dr Kras een (valse) overlijdensakte had opgemaakt.
Omdat met de mogelijkheid rekening gehouden moest worden,dat Nijmegen weer in Duitse handen kon komen (een gevaar,dat omstreeks Kerstmis zeker niet denkbeeldig was!)verzocht ik hem één en ander slechts als kennisgeving aan te nemen en hieromtrent nog niets op schrift te stellen.
Ik maakte slechts melding van het geval,omdat ik wilde voorkomen,dat bij een eventuele ontdekking van het graf,ook maar de geringste verdenking tegen de familie Bongaards zou worden uitgesproken.Tenslotte kon mij in deze dagen toch ook iets overkomen en dan wist de politie tenminste bij wie ze zich later zou kunnen vervoegen voor verdere inlichtingen over de dood van mijn Moeder.
Van teruggaan naar Elst was in September 1944 geen sprake.De gehele Betuwe stond onder voortdurend granaatvuur en de bevolking was her en der verspreid Toch ben ik er in die tijd nog enige keren geweest,omdat ik een poosje als tolk bij de politie werkte.Dit duurde evenwel maar kort,omdat er te veel gevaar was en er geen vrouwen meer in dit gebied mochten komen.
Het hoofd van de Elster politie was toen de heer Wannet.

Broens,die toen nog steeds niet bevrijd was,maar in die tijd harder illegaal werkte dan ooit,zat in de buurt van Utrecht.
Hem was indertijd door de N.S.B.burgemeester van Elst opgedragen een Joods meisje te halen.Hij heeft dit geweigerd.Velen (onder wie zelfs de geestelijkheid) trachtten hem te bewegen het toch maar te doen,daar hij dan tenminste in functie zou kunnen blijven en op die manier vele anderen zou kunnen helpen.Als hij weg zou gaan zou hij vrijwel zeker vervangen worden door een N.S.Ber.Hij is toen om raad naar Kardinaal de Jong gegaan en van hem kreeg hij het antwoord,dat hem geheel bevredigde.Hij weigerde en ging!
Zijn vrouw werd gevangen genomen en heeft geruimen tijd,tegelijk met Mej. Geldens in de gevangenis in Arnhem gezeten.
In de dagen van deze moeilijkheden kwam de Moeder van de Heer Broens te overlijden.Op haar sterfbed vroeg zij haar zoon,wat voor zorgen hij toch had.Hij vertelde haar,dat er van hem verlangd werd,dat hij een Joods meis-

Uit: RAN 146, inv.nr. 50 (Rogier); verslag oorlogsjaren Clara Drielsma, onderduikster in Nijmegen en medewerkster Joodse School aan de Smetiusstraat. www.oorloginnijmegen.nl

je zou halen.Ze zei:"Dat zul je toch niet doen,jongen?"Hij kon haar toen vertellen,dat hij geweigerd had met alle consequenties van dien.Bij haar begrafenis (ergens in Twente) stond de S.D.al op het kerkhof om de stoet op te wachten en Broens te arresteren.Maar ze hadden een strop.Broens was niet mee gegaan.Hij kende de heren en hun praktijken!

Kort na de bevrijding ging ik naar de Inspecteur van Onderwijs,de Heer Stoopman,met het verzoek mij weer bij het onderwijs in Nijmegen te willen inschakelen.Ik had nl.geen enkele bron meer van inkomsten.
Wel werden mij edelmoedige aanbiedingen gedaan,maar ik vond het toch juister en prettiger weer voor mijzelf te zorgen.
De Heer Stoopman antwoordde mij echter,dat hij niet wist of dat mogelijk was, daar ik volgens de letter van de wet geen enkel recht kon doen gelden,want ik was op het tijdstip,waarop ik onder moest duiken,in tijdelijke dienst!
De Joodse school,waaraan ik het laatst was verbonden,was weliswaar een gemeente-school,maar had een tijdelijk karakter!Hoe waar was dit alles!
Maar toch kon ik mijn oren niet geloven,dat iemand op een moment als dit, de letter van de wet nog zo zwaar liet wegen,dat zijn menselijke gevoelens het daar tegen moesten afleggen.
Wij waren beiden zeer ontstemd toen wij afscheid namen;hij,omdat ik hem vertelde de zaak onmiddellijk te zullen voorbrengen bij het Militair Gezag, op de Anna-Stichting;ik,over zoveel ambtenarij,na alles wat er gebeurd was.
Ik legde bij het M.G.de kwestie voor aan mr Meddens en mr van Kampen,die hun verontwaardiging niet onder stoelen of banken staken en mij een onmiddellijke aanstelling beloofden,of er een vacature was of niet.
Daar Nijmegen voortdurend onder granaatvuur stond werd er niet eens school gehouden.Ik heb toen heel veel privé-lessen bij de leerlingen aan huis gegeven.
Dit bracht,naast mijn salaris,mijn finantiële positie weer wat in evenwicht.

Mijn Moeder is in 1945 herbegraven,naast mijn Vader,op het Joodse kerkhof te Nijmegen.De Canadees-Joodse legerpredikant,Capt.Cass,leidde de korte plechtigheid,waarbij ook mijn oudste broer en zijn vrouw aanwezig waren.
Hij woonde toen in Vught,waar hij op de Juridische afdeling van het M.G. werkzaam was.
Mijn tweede broer was nog met zijn gezin in Zwitserland,maar wij wisten toen gelukkig al,dat zij in veiligheid waren.

Toen de officiële toestemming tot herbegraving moest worden verleend,verlangde één van de mensen op het politie-bureau van mij,dat ik eerst mijn Moeder zou identificeren.Dit heb ik natuurlijk kort en bondig geweigerd.
Dr Kras en dr van Ewijk zeiden beiden,dat ik hiertoe volkomen gerechtigd was.Er zijn verder danook geen moeilijkheden over gemaakt.

Mijn Tehuis in Elst was ik kwijt.Mijn Moeder en mijn Broer,met wie ik samen woonde,waren beiden dood.Het had dus geen enkele zin meer mij in Elst te vestigen.
Bovendien leek het mij veel verstandiger in een nieuwe omgeving te proberen opnieuw te beginnen.
Dit is ook de reden,dat ik in November 1945 het onderwijs voor vier jaar de rug heb toegekeerd en een baan heb aangenomen bij de "Gebrs.van den Bergh's Koninklijke Fabrieken" te Oss.

Naoorlogs rechtsherstel: Clara heeft geen recht op een nieuwe functie. Tweede broer (Maximilian) in Zwitserland. Herbegrafenis moeder. Weg uit Elst

Uit: RAN 146, inv.nr. 50 (Rogier); verslag oorlogsjaren Clara Drielsma, onderduikster in Nijmegen en medewerkster Joodse School aan de Smetiusstraat. www.oorloginnijmegen.nl

Ik keerde in Januari 1950,geheel verfrist,in het onderwijs terug.
De President-Directeur van van Den Bergh (de Heer Jaap van den Bergh) en zijn Vrouw waren hele goede vrienden van mij.Zij woonden in 1940 op de Oranjesingel 19 in Nijmegen.Zij hadden twee dochtertjes,die in 1942 in een kindertehuis werden ondergebracht.Beide kinderen zijn door verraad gepakt en gedeporteerd.De ouders kregen dit pas na de bevrijding te horen,omdat men vreesde,dat ze bij het horen van deze noodlotstijding hun kinderen zouden willen nareizen,hetgeen een groot gevaar opleverde voor alle mensen,die bij de onderduik van zowel de Ouders als de kinderen betrokken waren.
Na de bevrijding werden de Heer en Mevrouw van den Bergh benaderd door iemand van de Ned.Repatriëringsdienst.Hij vertelde ze,te weten,dat de kinderen destijds uit een transport waren gelicht,dat ze nu nog in leven zouden zijn en in de Communistische sector van Duitsland verbleven. Natuurlijk moesten er schatten geld en allerlei officiële papieren op tafel komen vóór hij er aan kon beginnen ze terug te halen.Allerlei mensen,die voor 100% betrouwbaar waren hielpen hier aan mee.Het werd zelfs tot voor de Koningin gebracht.
Alles bleek echter bedrog.Wij,de goede vrienden hadden nooit enig geloof aan dit verhaaltje gehecht.Ik wist zelfs van mijn tweede broer, die toen ook in Westerbork was,dat het jongste meisje met een hevige middenoorontsteking en hoge koorts op transport was gesteld.Maar de ouders weigerden zelfs iedere zinspeling hierop aan te horen.Zij hadden weer een kinderkamer ingericht en zelfs een hond voor de meisjes gekocht.Iedere keer werden zij blij gemaakt met een andere datum,waarop ze vast weer thuis zouden komen.
Zo verloren zij hun kinderen twee maal en ik weet niet wat het ergste was,de eerste of de tweede keer!

Na de bevrijding ben ik nog enkele malen met N.S.Bers in aanraking geweest.Ik heb drie maal moeten getuigen in de zaak van mijn overleden Broer.
Ik was daarvoor bij het tribunaal in Nijmegen,wat gevestigd was op de Oranjesingel.De verdachte,die in een zeer slechte gezondheidstoestand verkeerde,werd op een brancard binnen gebracht.Dit verwekte bij mij nauwelijks enige emotie.
Verder was ik in het kamp Avegoor om geconfronteerd te worden met de man,die de arrestatie had verricht.
Deze vent,die ik direct herkende,ontkende beslist.Hij zei:"Waarom zou ik er om liegen?Of ik er nou 14 of 15 gehaald heb".
Ook hier was ik niet bepaald door van streek.
Anders was het bij mijn bezoek aan het Byzonder Gerechtshof aan de Velperweg te Arnhem,waar ik een afspraak had met de advocaat-fiscaal,mr Serraris Ik moest even op hem wachten en werd daartoe verzocht plaats te nemen in een grote zaal,waar twee parketwachten aanwezig waren en een Duitse man in een uniform zonder distinctieven.Ik lette eigenlijk maar vaag op deze Duitser en dacht:zeker iemand,die als tolk dienst moet doen.
Plotseling kwam er met veel lawaai en een vloed van woorden een dame binnen gestoven.Ze droeg een prachtige bontmantel en schitterende juwelen.Ze vroeg op scherpe toon of haar zoon Robertson ook aanwezig was

Van den Bergh en Elias: hun beide jonge dochters waren vermoord. Zie onder Frieda en Rosemarie van den Bergh. Bijzonder Gerechtshof, Arnhem: Robertson, Rauter

Uit: RAN 146, inv.nr. 50 (Rogier); verslag oorlogsjaren Clara Drielsma, onderduikster in Nijmegen en medewerkster Joodse School aan de Smetiusstraat. www.oorloginnijmegen.nl

en zei,dat het een schandaal was,dat ze zo van het kastje naar de muur gestuurd werd en dat ze nu eindelijk wel eens zou willen weten,waar hij zat.R.Robertson,S.S.er.
Op eens klonk een stem van de achtergrond:"Der Robertson ist da."
De vrouw draaide zich om,gaf een gil,hief de handen ten hemel en riep maar steeds:"Mein Gott,herr Rauter!Was sind Sie aber dunn geworden! Mein Gott,herr Rauter wie schrecklich"!
Ik was helemaal verbijsterd bij het horen van die naam.Zag in gedachten de lange lijsten met namen in de krant,van de mensen,die op bevel van Rauter werden doodgeschoten.
Toen vroeg ik ongelovig aan de parketwacht:"Dat,is dat dat beest,die vent,die zoveel mensen vermoord heeft?"En hij kon slechts bevestigend antwoorden.
Toen vroeg ik weer:"En is het dan maar mogelijk,dat die daar zo doodgewoon,of er niets gebeurd is,staat te praten met een vrouw,die haar S.S. zoon komt opzoeken?Dit bestaat toch niet!"
Hij schrok op,beval de vrouw naderbij te komen en verwees Rauter naar een bank,die in een hoek stond.
Hij vroeg Frau Robertson hoe ze Rauter zo goed kende en ze vertelde,dat ze verschillende keren met hem gedineerd had.Ze was er toch zo van geschrokken,dat hij zo mager geworden was.En met een blik vol haat op mij,zei ze toen,dat de oorlog toch zoiets was als een spel en dat de Geallieerden,in geval,dat ze het verloren hadden,er ook niet op gesteld zouden zijn,behandeld te worden als zij nu.
De parketwacht werd razend en schreeuwde,dat haar spel in elk geval uit was en dat ze zo gauw mogelijk moest maken,dat ze weg kwam.
Ze vertrok zonder gelegenheid gekregen te hebben haar zoon te zien.
De "General der Polizei und S.S.Gruppenführer" Rauter zat stil op zijn bankje en zat mij rustig op te nemen tot hij weggehaald werd,omdat hij in het bijzijn van dr L.de Jong van oorlogsdocumentatie verhoord moest worden.
Toen ik bij Jhr.Serraris kwam en met hem een gesprek over deze ontmoeting had,vroeg hij me niet boos te zijn op de Wacht.Deze mensen,die de hele dag met de ergste misdadigers optrokken,wenden aan hun tegenwoordigheid en dit had ten gevolge,dat de waakzaamheid wel eens verslapte.
Ik zei hem,mij er dan niet langer over te verbazen,dat er zoveel zelfmoorden door deze kerels konden worden gepleegd en dat het me niet moeilijk voor hen leek om aan vergif te komen.
Mr.Serraris vertelde mij,dat deze schurken zich zo mooi voor konden doen (vooral Rauter en Christiansen hadden daar een handje van),dat je er razend door werd.
Tijdens een langdurig verhoor de vorige dag,had Rauter aanvankelijk alles toegegeven wat hem ten laste werd gelegd.Opeens,bij een volgende beschuldiging,zei hij met een verontschuldigend lachje:"Maar U begrijpt toch wel, dat ik daar veel te veel H é é r voor ben!"
Ook hadden hij en Christiansen de aardigheid veel meer te bekennen,dan ze in werkelijkheid hadden gedaan,waardoor de verhoren waardeloos werden.
Kort na dit onderhoud,verliet mr Serraris de Byzondere Rechtspraak.

Verhoor Rauter in bijzijn van Lou de Jong. Christiansen

Uit: RAN 146, inv.nr. 50 (Rogier); verslag oorlogsjaren Clara Drielsma, onderduikster in Nijmegen en medewerkster Joodse School aan de Smetiusstraat. www.oorloginnijmegen.nl

Hij kon zich in het geheel niet met de opvattingen van de Minister van Justitie verenigen.Hij zei:"Ik durf mijzelf een goed Katholiek te noemen, maar wat hier onder de naam van naastenliefde gebeurt is naar mijn gevoel landverraad."

Ik was na dit bezoek danig van de kook.Voor mijn ogen dansten maar steeds de zwart-omrande lijsten met namen van mannen,wier vonnis op gezag van Rauter met de kogel was voltrokken.

Toen men mij later vroeg of ik geen neiging voelde hem aan te vliegen,toen ik zo vlak voor hem stond,kon ik dit slechts ontkennend beantwoorden.Ik was alleen maar verbijsterd.
Toen ik in kamp Avegoor de N.S.B.inspecteur van onderwijs bezig zag met het maken van pannensponsjes had ik een gevoel van leedvermaak.
Toen ik,als tolk bij de Canadese Fieldsecurity,verschillende N.S.Bers door de mand zag vallen,deed dat me helemaal niets.
Maar dit met Rauter was zo ontzettend,en zo weerzinwekkend,dat ieder gevoel van voldoening hem daar gevangen te zien ontbrak.

In 1945 ben ik ook nog in het Concentratie-kamp Amersfoort geweest,waar ik na een ernstig auto-ongeluk werd binnengebracht.
De kampcommandant vroeg mij of ik er in wilde toestemmen,dat één van de daar gedetineerde N.S.B.artsen me zou onderzoeken.Ik zei,dat ik liever dood ging, dan zo'n vent aan me te laten komen.
Alle lichamelijke pijn zonk trouwens in het niet bij het gevoel van ellende dat zich van mij meester maakte,toen ik bedacht hoe hier geleden en gestreden was.Ook door mijn eigen Broer.Het was alsof de lucht nog vervuld was van het bloed en de tranen,die hier gevloeid hadden.

Dit alles is nu vele jaren geleden;veel is vervaagd,andere dingen liggen mij in het geheugen,alsof ze gisteren zijn geschied.
Ik hoor nog altijd het geluid,waarmee de huisdeur achter ons in het slot viel toen we onderdoken.
Veel goeds hebben wij naast alle leed ondervonden.
De relativiteit van vele dingen is mij duidelijk geworden.
Hoewel ik besef,dat vele Duitsers en zeker de Jeugd,geen deel hebben gehad aan alles wat is geschied,kan ik zelfs hun taal nog niet horen en zie ik in iedere Duitser de mogelijke moordenaar van mijn Broer of van mijn Buurman.
Of het ooit veranderen zal betwijfel ik ten zeerste.Niet omdat ik bewust een haat kweek,maar omdat het mij onmogelijk is te vergeten en ik trouwens ook niet zou willen en mogen vergeten!

Oss,October 1962.